

HAJDÚ ZOLTÁN

A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései

A politikai választások sok tudományterületnek (jogtudomány, politológia, történettudomány, kartográfia, matematika, statisztika, játékelmélet, közvélemény-kutatás, szociológia, marketing, szervezés- és vezetéstudomány, társadalompszichológia, közgazdaságtan stb.) „adnak munkát”, illetve kínálnak kutatási lehetőségeket. A különböző tudományok eltérő megközelítésben és részben sajátos tartalmi elemeket kiemelve foglalkoznak a politikai választásokkal, módszertani apparátusuk is sajátos. Szinte mindegyik tudomány esetében feltárták már a kérdéskör elmélettörténeti, elméleti, általános összefüggéseit, és mérlegelték az alkalmazott kutatások helyét, szerepét, lehetőségeit.

Már a 19. század elején megkezdődött a politikai választásokkal kapcsolatos tudományos munka, s a korai kutatók szembetalálták magukat a későbbi alapkérdések szinte mindegyikével. Megfogalmazták a földrajzi összefüggéseket is. A 20. század második felében nemcsak tanulmányok és elemző monográfiák jelentek meg a választásokkal kapcsolatban, hanem több tudományos, illetve tudományos igényű folyóirat (*Electoral Studies*, *British Elections and Parties Review* stb.) szinte „főállásban” foglalkozik a politikai választások kérdéseivel.

A választási földrajz a modern politikai demokráciák országaiban alakult ki, a földrajztudomány keretében. Részben recens, de elsődlegesen retrospektív jelleggel kezdte vizsgálni a politikai választásokat, térképre vinni az eredményeket, majd általánosítani a folyamatokat. Meghatározó szempontjai mindenkor összekapcsolódtak a földrajztudomány önmeghatározásaival. A 19. századi földrajztudomány számára a választások, illetve a választási eredmények kezelése és elemzése a korai időszakban elsősorban „eloszlástani” kérdésként vetődött fel.

A földrajztudományon belül a társadalmi folyamatok és a természeti környezet kölcsönhatásait értelmezve három nagy gondolati rendszer alakult ki: földrajzi determinizmus (földrajzi materializmus), a földrajzi nihilizmus (földrajzi idealizmus) és a földrajzi possibilizmus,¹ és mindhárom elemei

¹ A földrajzi determinizmus szerint a természeti földrajzi környezet meghatározó (egyeseknél döntő) befolyással bír a társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokra. A földrajzi nihilista megközelítés szerint a természeti föld-

kimutathatók a választási földrajzi kutatásokban is. A választások eredményeinek elemzések és értelmezések leggyakrabban a természetföldrajzi determinizmus az az alap, mely szerint a választói mentalitásban közvetlenül tükröződnek a természeti földrajzi meghatározottságok.

A modern választási földrajz is a 19. század végén kezdett érdemben formálódni, majd a 20. század elejétől az eloszlástani jellegű leírások, elemzések mellett fokozatosan megjelentek az ok-okozati kapcsolatokat feltárni akaró munkák.

Magyarország esetében európai mércével mérve is nagy lehetőség van a hosszú távú elemzésre, hiszen lényegében az 1848-as választásoktól megkezdhetjük az érdemi munkát. A gond „csak” az, hogy a magyar történeti fejlődés sajátosságai miatt (változtak az államhatárok, a társadalmi, gazdasági, politikai rendszerek, a magyar társadalom összetétele, a területi, gazdasági, társadalmi struktúrák, a választási jog) szinte minden tekintetben „mozgó feltételek között” kell elemzéseket végezni, ezért az összehasonlítás nehéz és problematikus. A modern politikai választások eredményeit befolyásoló struktúraelemek teljes köre folyamatosan változott, s emellett szinte természetesen módon az egyes tényezők szerepe is módosult. Ezért Magyarország esetében feltehetően nem lehet mindenben követni a szerencsésebb, az evolúciós jellegű történeti fejlődéssel bíró országokban, például az angolszászoknál alkalmazott választási megközelítéseket.

Ha csak a mai országterület egy-egy településén végignézzük a választópolgárok előtt az 1848–2002 közötti választásokon „közvetlenül megjelenő” pártokat, megállapíthatjuk, hogy elvileg és gyakorlatilag is több mint 250 pártról lehet szó,² következésképpen az ország minden egyes települése egy valószínű „pártkavalkád-történetet” élhetett meg „politikai kínálatként”. S mivel maguk a települések is sokat változtak területileg, közigazgatásilag, gazdaságilag, népességileg stb., nyilvánvalóan nem csak a pártok, de a választók politikai értékítéletei is erősen változtak az említett hosszú időszakban.

A tanulmányban elsődlegesen nem az egyes választások eredményeit elemzem – hiszen ezt már az adott választás után sokan megtették, illetve az egyes választások összehasonlításáról több összegző tanulmány, esetleg monográfia, atlasz látott napvilágot –, hanem sokkal inkább a választási földrajz és a magyar választások hosszabb távú összefüggéseinek a boncolgatására vállalkozom. Egyik fontos szempont, hogy az országos végeredmények megoszlásához képest milyen sajátosságai vannak az egyes országgyűlési választókerületeknek, illetve a megyéknek.

rajzi környezet nem hat érdemben (más megfogalmazásokban: alig hat, csak keret a társadalmi fejlődés számára) a társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokra. A földrajzi possibilista felfogás szerint a földrajzi környezet elsősorban csak lehetőségeket hordoz, a természet és társadalom kölcsönviszonyában a társadalom képezi az aktív, a mérlegelő elemet.

² JÓNAS Károly: *Pártpanoptikum – 35 választás, 256 párt – Magyarországon 1848–1990*. Interart, Budapest, 1990.

A hosszabb távú elemzéshez részben a korabeli publikációkat, a *Magyar Statisztikai Évkönyv* áttekintő adatait, jelentős részben azonban Hubai László választási atlaszát, illetve a jelen kutatáshoz a Politikatörténeti Intézetben elkészült adatbázist tekintettem kiindulási alpnak.³

Úgy vélem, hogy mivel az országos eredmények – csak az utóbbi négy országgyűlési választást tekintve is – rövid időn belül is lényegesen módosulhatnak, így azok nem kizárólagosan, avagy nem is elsődlegesen a viszonylag stabilnak tekinthető országos jellegű, makroszintű gazdasági-társadalmi hatások közvetlen meghatározottságai szerint alakulnak. Az egyes választók döntését, s így a választások végső kimenetelét is, jórészt a „pillanatnyi korszellem”, a hivatalban lévő kormány teljesítményének a megítélése, a szűkebb környezetben megélt egyéni tapasztalatok, élethelyzetek befolyásolják jelentősebben.

A magyar politikai életnek mindig volt egy sajátos „országra koncentrációja”. Ezért itt – sok más országgal szemben – nem jöhettek létre a jelentős szavazóbázissal rendelkező nagy politikai hatású, regionális jellegű pártok. A regionális pártok tényleges hiánya azzal járt, hogy mindenkor az országos gazdasági, társadalmi, politikai kérdések álltak az országgyűlési választások fókuszában, a politikai kínálat azokat jelenítette meg az egyes választók előtt, s nem a választókat közvetlenül érintő területi, esetleg települési problémákat. A választási földrajzra nézve a szituáció negatív következménye az, hogy a regionális identitás a politikai választások során valójában nem jelenhetett meg közvetlenül, direkt módon, így lényegesen szűkebb a magyar választási földrajz mozgásterét, mint például a franciáé.

Elemzésemben nem az eseti országgyűlési eredményekre, pártsikerekre vagy -kudarckokra koncentrálok. A sokféle (országos, megyei, választókerületi) eredményátlag miatt lényegében virtuális tényekkel dolgozom. Mégis úgy ítélem meg, hogy ezek segítségével jobban meg lehet érteni a mélyebb folyamatokat, akár azok ténylegesen létező és megjelenő belső ellentmondásaival együtt is. Másként fogalmazva: nemcsak az országos, megyei, választókerületi győztes az egyedül fontos, hanem a győztes mögötti politikai tagoltság is.

A szavazatok települési, területi megoszlása, kombinációja szinte minden esetben sokszínű, s így szerencsés módon kifejezi az egyes társadalmak ténylegesen létező belső tagoltságát. A választási térképek „végeredmény-centrikussága” a legtöbb esetben lényegében elfedi ezt a valóságos, sokszínű választói tagoltságot. Egyetlen települést, egyéni választási körzetet sem lehet és szabad abszolút homogén politikai képződményként kezelni, inkább a választók politikai „színezetdominanciájáról” lehet beszélni.

A választói magatartás nem abszolút módon stabil az egyes ember életében sem, s mint Magyarországon 1990-től kiderült, a választók együttesét

³ HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920–2000*. I–III. k. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001, valamint www.vokscentrum.hu. A különböző publikációkban szereplő adatok között néha érdemi eltérések vannak.

tekintve különösen nem az. A választó maga is sajátos életpályát, s azon belül egy szocializációs és politikai viszonyulási pályát él meg; a biológiai és szociális adottságok miatt folyamatosan cserélődő összes választóra pedig még inkább igaz ez a megállapítás. Az új demokráciákban, így nálunk is, különösen magas a „szavazatváltók” száma és aránya, és a bizonytalanok között jelentős számú a szélső politikai erők között mozgó szavazat.

A múltbeli politikai orientációból, a történetileg létrejött szavazási eredményekből nem feltétlenül következik az újabb választási eredmény. Erről a politikusok, sőt az elemzők egy része is hajlandó megfeledezni, s a múlt jelenik meg potenciális jövőbeni eredményképzőként. Az európai és a magyar országgyűlési választások változó eredményei azt mutatják, hogy közvetett, kevésbé direkt kapcsolatok vannak a múlt, a korábbi országos, területi eredmények és a következő választási végeredmények között. Ez még akkor is figyelemre méltó, ha mindenki azonnal fel tud sorolni néhány „stabil körzetet”.

Tanulmányomban a viszonylag hosszú történeti időszak sajátosságainak áttekintése, illetve az 1990 utáni választások földrajzi problematikájának részletesebb elemzése után is a legtöbb esetben kérdőjelesen vagy feltételes módban fogalmazom meg az összefüggéseket. A magyar társadalom egészének nagyon színes választói jellemzői vannak, s a választók többsége (akár elment szavazni, akár nem) már többször „megtréfálta” a politikai elitet, a közvélemény-kutatókat s a tudományos elemzőket egyaránt. Ennek a tapasztalatnak nagy óvatosságra kellene intenie mindenkit.

Az egyik legjelentősebb kérdés talán az, hogy az ország szempontjából valóban sorsdöntőnek nevezhető népszavazásokon viszonylag alacsony a választási részvétel. Egyes esetekben egyértelmű, hogy az adott népszavazás (esetleg választás) valójában csak a felnőtt magyar lakosság kisebb részének a politikai sokszínűségét, tagoltságát fejezi ki, s nem tudni, hogy a politikai véleményt nem nyilvánítók miért maradtak távol. Ezt az alaphelyzetet is szem előtt tartva, rendkívül óvatosan minősíték folyamatokat, tagoltságokat.

A választási földrajz

Az emberföldrajz, a társadalomföldrajz, majd az integráns politikai földrajz viszonylag korán felismerte és elemezni kezdte az embert mint „választó lényt”. Az ember e mineműsége először nem a politikai választásokkal kapcsolatban jelent meg, hanem a lakóhely, a munkahely, a telephely megválasztásának földrajzi összefüggései kapcsán. Minden emberi választás nagyrészt úgy fogalmazódott meg a földrajztudományon belül, hogy az ember egy adott kínálatból, adott szabályok, feltételek, belső és külső célok mentén, valamilyen objektív vagy szubjektív megfontolásból döntött. Az ember választásai eltérő jelentőségűek, különböző időhorizontúak, de a választások következményei sajátos módon mindig visszahatnak az egyénre

is és a közösségre is. A választások pozitív vagy negatív hatásainak, következményeinek a megélése viszonylag korán tudatosodott a választóban, s a választási eredmények következményeinek a mérlegelése viszonylag korán megjelent a földrajztudományban.

Először az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia modern demokráciáiban tartottak széles értelemben vett politikai választásokat, s ott alakult ki az azt vizsgáló földrajzi megközelítés, a választási kartográfia is. A választások földrajzi problematikájának fontosságát kezdetben nem a földrajzosok, hanem a gyakorló politikusok ismerték fel. Elbridge Gerry, Massachusetts állam kormányzójának (majd rövid ideig az USA alelnökének) 1812-es térképrajzoló munkássága, illetve törvényhozási tevékenysége révén a választókerületek határainak „eredményorientált meghatározása” (*gerrymandering*) választásföldrajzi alapfogalomná vált. A választókerületek alakítása, manipulálása azóta is a földrajzi elemzések egyik sajátos kiindulópontja.

A modern választási földrajz (*electoral geography*, *Wahlgeographie*, *géographie électorale* stb.) megalapítójának általában André Siegfriedet tartják. 1913-ban megjelent nevezetes könyvében⁴ Nyugat-Franciaország politikai térképének megrajzolására tett kísérletet az 1876 és 1913 között tartott választások eredményeinek elemzése alapján. Jelenlegi ismereteink szerint Siegfried használta először önálló földrajztudományi részdiszciplína megjelölésére a *választási földrajz* kifejezést.

Siegfried jórészt a természetföldrajzi és a tulajdoni determinizmus bázisán szemlélte a választási összefüggéseket, a választói mentalitás alakulását, és kísérletet tett arra is, hogy értelmezze a földrajzi környezetnek a választókra és a választásokra gyakorolt hatását. A települések szintjéről kiindulva, Franciaország 14 nyugati megyéjének választási eredményei alapján három jellegzetes területi egységet határolt közül: a politikailag erősen konzervatív Belső Nyugat; Alsó-Bretagne, amely a republikanizmus és a royalizmus között oszlik meg; s végül Normandia, amely a konzervatív republikanizmustól eljutott a demokratikus bonapartizmusig.

Siegfried könyvének megjelenése után gyorsan divatosá vált a választási földrajz művelése. Ebben azért nemcsak magának a monográfiának volt jelentős szerepe, hanem talán még inkább a politikai erőviszonyok és folyamatok izgalmas átrendeződéseinek. A különböző országokban működő politikai erők felismerték, hogy hasznos lehet, ha figyelembe veszik a választási földrajz eredményeit.

Az angolszász földrajztörténeti irodalom alapműként tartja nyilván Edward Krehbiel 1916-ban, a *Geographical Review*ban publikált tanulmányát,⁵ melyben az 1885 és 1910 közötti angol választások eredményeire gyako-

⁴ André SIEGFRIED: *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Armand Colin, Paris, 1913. Részlet magyarul Nyugat-Franciaország politikai térképe a Harmadik Köztársaság idején. In: *Válogatás a francia politikatudományból*. Villányi úti könyvek, Budapest, 1998. 21–40.

⁵ Vö. Sudeepta ADHIKARI: *Political Geography*. Rawat Publications, New Delhi, 1997.

rolt földrajzi (természeti, társadalmi, gazdasági) hatásokat vette számba, valamint Carl O. Sauer 1918-as elemzését⁶ a földrajztudomány és a *gerrymandering* összefüggéséről. Mindkét munka sajátos átmenetet képez a szaktudományos elemzés és az alkalmazott választási földrajz között.

A környezeti determinizmus kezdetben meghatározta a választási földrajz szemléletét, majd előtérbe került a gazdasági-társadalmi determinisztikus felfogás. Az 1920-as évek végétől, az elsősorban szociológus Stuart Rice 1928-ban publikált módszertani műve⁷ után elterjedt a választások kvantitatív módszerekkel történő elemzése. Választási atlaszok, térképfeldolgozások jelentek meg tömegesen az 1930-as években, különösen az USA-ban, ahol elsősorban az elnökválasztások elemzésére összpontosítottak.

Az 1950–1960-as években John R. V. Prescottt volt az angolszász politikai, s azon belül a választási földrajz mint szaktudomány szemléletének kiemelkedő formálója.⁸ Szerinte a politikai választások tértudományi elemzését a választási földrajz segítségével lehet a legjobban elvégezni. Az 1970-es évektől kezdve Peter J. Taylor és Ronald J. Johnston dolgozta ki átfogó tudományos kutatási területként, szisztematikus rendszerként a választási földrajzot, és rendezte a módszertani megközelítésének szempontjait. Műveik mindmáig a választási földrajz klasszikus alapművei.⁹

Az egyes választások eredményeinek esetfeldolgozása óriási terjedelmű szakirodalmat produkált. Különösen a várhatótól, illetve a „normálistól” eltérő eredmények járultak hozzá a választási földrajz fejlődéséhez, pontosabban ahhoz, hogy a tudományág mértéktartóvá váljon.

Az egyes választások elemzésén túl a 20. század elejétől nagyobb számban jelentek meg a hosszabb távú folyamatelemzések, azzal a céllal, hogy megalapozottabb értékelést nyerhessünk a politikai választásokról, az eredmények alakulásának hosszabb távon érvényesülő, feltételezett összefüggéseiről. Minden ilyen tanulmány alapproblémája, hogy a pártkínálat és a választók köre, sok esetben a választási játékszabályok is lényegesen változtak, ezért a kutatók erős fenntartásokkal kezelik a „végeredményeket”. A választási eredményeknek egy időpontra és egy területi-települési struktúrára való átkonvertálása már önmagában is torzítja az elemzés lehetőségét, de a legnagyobb problémát mégis az okozza, ha figyelmen kívül hagyják a „pillanat” meghatározónak vélt történeti hatásait ezekben az esetekben, illetve megoldásokban.

⁶ Carl Ortwin SAUER: Geography and the gerrymander. *The American Political Science Review*, 1918/3. 403–426.

⁷ Stuart RICE: *Quantitative Methods of Politics*. London, 1928.

⁸ John Robert Victor PRESCOTT: The Functional and Methods of Electoral Geography. *The Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 49. (1959) No. 3. 296–304.

⁹ Ronald John JOHNSTON: *Political, Electoral and Spatial Systems. An Essay in Political Geography*. Clarendon Press, Oxford, 1979; Peter J. TAYLOR–Ronald John JOHNSTON: *Geography of Elections*. Hommes and Meier Publishers, London–New York, 1979; Graham GIDDIN–Peter J. TAYLOR: *Seats, Votes and the Spatial Organisation of Elections*. Pion, London, 1979; *Developments in Electoral Geography*. Szerk.: Ronald John JOHNSTON–Fred M. SHELLEY–Peter J. TAYLOR. Routledge–Croom Helm, London–New York, 1990.

Külön története van a módszertani kérdések kutatásának. Legrégebben a választási eredmények térképezése, a kartográfiai feldolgozás folyik, s ez ma is meghatározó része az elemzéseknek. A matematikai statisztikai módszerek megjelenése, majd tömegessé válása új megközelítésekhez vezetett a tudományterületen belül. A Földrajzi Információs Rendszer (GIS) létrejötte új lehetőséget teremtett mind módszertanilag, mind technikailag a választási körzetek elemzéséhez, illetve azok megalapozott reformjának kidolgozásához. E technika különösen az angolszász országokban kapott nagy hangsúlyt.

Az 1980-as évek legvégétől, alapjában a politikai rendszerek megváltozása miatt Kelet-Európában is fokozatosan polgárjogot nyert a választási földrajz. A térség első választásainak eredményeit feldolgozó tanulmányok általában egy-egy nyugati közreműködő részvételével íródtak,¹⁰ de a kelet-európai geográfusok tanulási folyamata is gyors volt.

Az új demokráciákban viszonylag korán felismerték: a többpárti parlamenti választások egyik meghatározó eleme, hogy mind a kínálati oldal (politikai pártok, mozgalmak, programok, jelöltek), mind az érintett „célközönység”, a potenciális befogadó és választó, dinamikusnak változik, s valójában a két dinamikus változó pillanatnyi kölcsönviszonyában alakulnak ki a választási eredmények. A két dinamikus változó közötti összefüggések – különösen a társadalmi viszonyokban – nehezen verifikálhatók pontosan. Mára mindenki láthatja – részben történetileg adottan, részben a közelmúlt folyamatai alapján –, hogy e kölcsönviszonyban nincsenek lineáris meghatározottságok, mechanikus ok-okozati kapcsolatok. Sem a viszonylag homogén struktúrákkal rendelkező, sem pedig a multikulturálisnak tekinthető országokban nem beszélhetünk „lefutott választásokról”, biztos nyertesekről. A dinamikus tényezők között a változások részben evolúciós jellegűek, azaz a fontosabb politikai és pártközi arányátrendeződések hosszabb idő alatt játszódnak le; egy-egy adott szituációban, illetve választáskor azonban revolúciós jellegűek is lehetnek (földcsuszamlásszerű győzelmek, megalázó vereségek). Egy-egy választás végeredménye sajátos, nem várt, esetleg a többség számára megdöbbentő lehet még az „érett” demokráciákban is, így a létrejövő új demokráciák választási eredményei, azok sajátos eltérései érthetőbbek, ha nem is a politikusok, de legalább az elemzők számára. A meglepő választási eredmények mindig újragondolásra és nagyfokú önkritikára késztették a választási földrajzzal foglalkozókat, aminek következménye általában a visszafogottabb folyamatelemzés és értékelés lett.

A választási folyamat, a verseny és különösen az eredmény azért érdemel többek között a földrajztudomány szempontjából is figyelmet, mert sajáto-

¹⁰ Kenneth C. MARTIS–KOVÁCS Dezső–KOVÁCS Zoltán–PÉTER Sándor: The Geography of the 1990 Hungarian Parliamentary Elections. *Political Geography*, 1992/3. 283–305.; KOVÁCS Zoltán–Alan DINGS DALE: Whither East-European democracies? The geography of the 1994 Hungarian parliamentary election. *Political Geography*, 1998/ 4. 437–458.; Stanley D. BRUNN–Viera VLCKOVA: Parties, Candidates and Competitive Regions in the 1992 Slovak National Council Elections. *Geograficky Casopis*, 1994/3. 231–246.

san jelenik meg bennük a társadalmi, gazdasági, politikai, területi struktúrák szinte minden eleme. A végeredmények mégis néha inkább tükrözik az adott időszak „korszellemét”, semmint az adott terület, illetve az ott élő szavazópolgárok „komplex meghatározottságait”. A direkt meghatározottságok hangzatosítása ellen hatott minden, sűrű egymásutániságban megismélt választás eltérő eredménye is.

A mai európai és amerikai felfogásban a választási földrajzot interdiszciplináris tudományterületként, s egyben a politikai földrajz részeként határozzák meg. Mint a politikai választások tértudománya általában a következőkkel foglalkozik: a választásokon induló politikai erők jellegének meghatározásával; a választások megszervezésének, területi összefüggéseivel és azok következményeivel, valamint a választási eredményekkel. Fő kutatási területei ezen belül: 1. a választási rendszerek s azon belül a választások térbeli meghatározottságai, a választási körzetek kialakítása; 2. a választói összetétel (nem, kor, végzettség, társadalmi, települési tagoltság stb.) elemzése; 3. a választói aktivitás földrajzi sajátosságainak megragadása; 4. a szavazatok összetételének és politikai tartalmának értelmezése; 5. a szavazatfordulás problematikája; 6. a családi, települési hatások megjelenése az eredményekben; 7. a szavazatarányok és a képviselői helyek közötti arányosság problematikája.

A magyar sajátosságok

A magyar választási földrajz az európai folyamatokhoz képest némileg megkésve alakult ki, s nem igazán vált sem a földrajztudomány jelentős ágazatává, sem a választási folyamatokat elemző meghatározó diszciplínává. Hazánkban a politikai földrajzon belül elsősorban az államföldrajz, az államhatárok változása, a nemzetiségi kérdés és a közigazgatás problematikájának vizsgálata volt erőteljes.

Az első világháborús vereség után Teleki Pál nagyarányú béke-előkészítő munkába kezdett. Ennek során Fodor Ferencet bízta meg az országgyűlési választások eredményeit választásonként bemutató térképsorozat elkészítésével, illetve az általános tendenciák elemzésével. Fodor minden országgyűlési választás eredményeit térképre vitte 1861-től, mégpedig választási körzetenként, de a különböző választások politikai és területi sajátosságait csak részlegesen értékelte.¹¹ Az eredményeket illetően az első, szembeutűnő megfigyelése az volt, hogy az első világháború előtt a parlamenti politikai pártok száma szinte folyamatosan nőtt. 1861-ben a Határozati és a Felirati Párt, valamint néhány pártonkívüli jutott csak mandátumhoz; ezzel szemben 1905–1906-ban már kilenc párt és a pártonkívüliek. A pártok

¹¹ Fodor Ferenc: *A magyarországi országgyűlési képviselő-választási kerületek térképei, 1861–1915*. Magyar Béke-tárgyalások, M. Kir. Külügyminisztérium, Budapest, 1920. VII/A–VII/N. térképek.

neve, programja folyamatosan változott, érték- és érdektartalmuk, politikai jellegük módosult, azaz a magyar politikai pártrendszer változásokkal reagált a társadalmi folyamatokra.

A dualizmus kori politikai folyamatok meghatározó sajátossága, hogy kezdetben a pártok szinte kivétel nélkül a nemzeti problematika, az Ausztriához való viszony szerint szerveződtek, illetve politizáltak (függetlenség – kiegyezéspártiság). Később emellett megjelent az ideológiai, világnézeti alapú megosztottság, valamint a nemzetiségi struktúra mentén való formálódás lehetősége is. A szabadelvűség, a konzervativizmus, a keresztény gondolat, majd a szociáldemokrácia sokszínű érdekeket jelenített meg, sajátos választási lehetőségeket kínált. A magyar politikai fejlődés és pártpolitika meghatározó sajátossága az „országos jellegűség” volt, s bár történtek kísérletek helyi és regionális pártok szervezésére, azok érdemi parlamenti szerephez nem jutottak. A politikai gondolkodás „megye feletti” kerete így valójában az ország lett.

A két világháború között a magyar politikai földrajz alig fordított figyelmet a választási földrajzra, bár Teleki Pál több írásában is említette, hogy Nyugat-Európában erőteljesen fejlődik. Az eredmények, illetve a választókerületek arányossági problémái megjelentek az összefoglaló földrajzi munkákban, atlaszokban,¹² de érdemi választási földrajzi összefoglalások, elemzések nem születtek.

Az államszocialista korszak elején a földrajztudományt – s a politikai földrajzot különösen – politikailag negatívan ítélték meg. A magyar földrajztudományt „reakciós tudományként”, a politikai földrajzot pedig „fasiszta áltudományként” aposztrofálták. A Magyar Földrajzi Társaság tevékenységét 1949 őszén betiltották, s csak 1952 őszén engedélyezték újból a működését. Egyébként az időszak egészében semmi értelme és jelentősége sem lett volna az országon belüli választási földrajzi vizsgálatoknak, hiszen az egypártrendszer keretei között a „hivatalos jelöltek”, szinte homogén módon magas részvételi arány mellett, nagy többséggel „taroltak”. Az 1985-ös „kötelezően kétjelöltes” országgyűlési választásokon már megjelentek az „ellenjelöltek”, s egyes esetekben nagy vihart keltett egy-egy jelölés. A tényleges választási eredményekkel és azok eltéréseivel még sem a földrajzi, sem az érdemi politikai összefüggéseket tekintve nem foglalkoztak földrajztudományi kutatások.

1989 után megindult egyfajta újjászerveződés, megkezdték a választási földrajz korábbi teljesítményeinek számbavételét, de a földrajztudomány egésze – okulva a két világháború közötti direkt és jelentős politikai szerepvállalás, majd az 1949 utáni politikai tartalmú megtorlások következményeiből – lényegében tartózkodott a pártpolitikai célú választási földrajz művelésétől.

¹² Gergely Endre Kogutowicz Károly Zsebatlasz-sorozatában folyamatosan megszerkesztette a *Választók száma az egyes választó kerületekben* című térképlapokat, melyekről kiállott az egyes kerületek aránytalansága.

Az 1990-es országgyűlési választások után a földrajztudomány művelői hozzáálltak az eredmények feldolgozásához és elemzéséhez. Publikációik részben az elosztástani, a statisztikai elemzésre szorítottak, részben azonban kísérletet tettek arra, hogy a folyamatokból és az eredményekből általánosabb tanulságokat is levonjanak, „politikai tájképet” rajzoljanak meg. Kovács Zoltán – viszonylag szerteágazó és rendszeres választási földrajzi elemzések után – nekifogott, hogy az 1990 és 1998 között lezajlott országgyűlési választások eredményei alapján megrajzolja Magyarország politikai földrajzi térszerkezetét (lásd *1. térkép*).¹³ A vizsgált időszak választási eredményeinek a feldolgozása korrekt és árnyalt, de a „politikai regionalizáltságot” sok szempontból mégis vitatható általánosítás keretében fogalmazta meg, illetve tipizálta.

Mező Ferenc Debrecenről készített PhD-értekezése, továbbá a témakörben megjelent publikációi lényegében összefoglalják a magyar alkalmazott választási földrajz eredményeit.¹⁴ Hajdú Zoltán a politikai földrajz, s azon belül a magyar politikai földrajz fejlődésének elemzése során jutott el a tudományág sajátosságainak összegzéséhez.¹⁵

A nem földrajzos végzettségű kutatókat a választási földrajz területén kevésbé nyomasztotta a földrajztudomány képviselői által ismert és részben megélt „bűnös politikai földrajzi múlt” terhe, így sajátos módon az általuk művelt választási földrajz vált jelentőssé Magyarországon az 1990 utáni időszakban. Ennek a helyzetnek sok előnye, s egyben sok hátránya is lett. A magyar választási földrajz így csak részben azonos tartalmú a nemzetközi földrajztudományban művelt diszciplínával.

A magyar parlamenti választások területi problémái

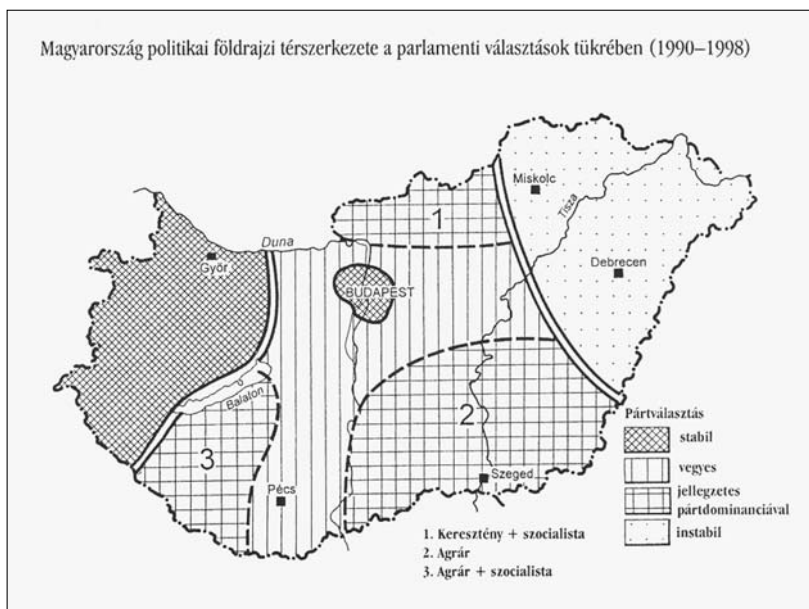
A dualizmus kori választások szocializációs öröksége

Az 1848-as forradalom kezdetén, a magyar modernizáció indulásakor, a választói jogot is újraszabályozták (1848. évi V. tc.). A törvény alapján az akkor mintegy 11,2 milliós országban a lakosság 7,1%-ának lett választójoga (800 000 fő). A dualizmus idején a törvények részben a történeti jogfolytonosság alapján (régi jog), részben egyértelműen a vagyoni (földbirtok, házbirtok, jövedelem), valamint az értelmiségi státusz bázisán határozták meg a választójogot. A szabályozás a korábbi rendi társadalomhoz képest

¹³ KOVÁCS Zoltán: Vokskok a térben. (A magyar parlamenti választások földrajzi jellemzői.) In: *Parlamenti választások, 1998. Politológiai Szociológiai Körkép*. Szerk.: Bóhm Antal és mások. Századvég – MTA PTI, Budapest, 2000. 100–115.

¹⁴ MEZŐ Ferenc: *Debrecen széles körű választásföldrajzi vizsgálata a rendszerváltástól napjainkig*. PhD-értekezés, Debrecen, 2001. – Debrecen ezzel a választási földrajz szempontjából a legalaposabban feldolgozott magyar várossá vált.

¹⁵ HAJDÚ Zoltán: A választási földrajz Nyugat-Európában. *Info-Társadalomtudomány*, 22. 1992. 71–75.

1. térkép

érdemben bővítette a politikai részvétel lehetőségeit, de egészében véve a jobb módú vagy az átlagosnál képzettebb férfi lakosság körére korlátozta a választójogot, azaz nemcsak az országgyűlési képviselők tartoztak egyfajta elitbe, hanem a választásra jogosultak is. Lényegében úgy fogalmazhatjuk meg a választások társadalmi-politikai lényegét, hogy az elit választott politikai-képviselői elitet. Az egész választás egyfajta „úri huncutság” volt, ahogyan a legtöbb korabeli elemző beszélt róla az 1896-os „ünnepi választások” alkalmából. A felnőtt lakosság (különösen a nők, a szegények, az alulképzettek) döntő része a korszak egészében kimaradt a politikai jogokból és így az érdekvérvényesítési lehetőségekből.

Az 1848-as törvény keretei között meghatározott egyéni képviselőválasztási körzetek a dualizmus időszakában stabilak maradtak, különösen a magyar többségű területeken. A választási rendszer egyik legsúlyosabb aránytalansági tényezőjévé a választókerületi beosztás vált. Ennek egyik klasszikus példaként Budapestet lehet felhozni, melynek lakossága jelentősen nőtt a korszak folyamán, de ennek ellenére országgyűlési képviselőválasztó kerületeinek száma hétről mindössze kilencre nőtt 1878-ban, s ez sokáig változatlan maradt. 1913-ban részlegesen felülvizsgálták a kerületi rendszert, s az addigi 413 helyett 435 körzetet alakítottak ki. A főváros egyszerre 13 új választókerülettel gazdagodott, s ezzel politikai súlya jelentősen nőtt, de

még így sem vált lélekszámarányossá. A világháború előtt tehát valamelyest csökkent a kerületek közötti kiálló aránytalanság, de ha az 1914-es *Magyar Statisztikai Évkönyv* alapján részletesen megvizsgáljuk az egyes törvényhatóságok választókerületeinek átlagos lélekszámát, akkor még nagy számban találunk jelentős eltéréseket.

A többpárti magyar választások szempontjából a kezdet (1861) sok tekintetben sajátos volt. A többévi szünet után összehívott országgyűlésre készülve a választókat az az alapkérdés osztotta két táborra, hogy milyen a viszonyuk az uralkodóhoz, illetve Ausztriához. A Határozati, valamint a Felirati Párt, de a független jelöltek is ezt a dilemmát állították a választók elé. A pártok politikai kínálata azután folyamatosan diverzifikálódott, de a korszak egészében szinte mindig a közjogi kérdés volt az első számú rendezőelv a pártok alakulásában, programjainak a formálódásában. A magyar politikai elit két erő körül csoportosult, így egyfajta kétpólusúságról beszélhetünk, amely azonban elfedte mindkét politikai párt nagyon lényeges belső differenciáltságát.

A dualizmus időszakában (1867–1918) 13 országos képviselő-választást tartottak,¹⁶ tehát a politikai hatalom elvileg szinte folyamatos ellenőrzés alatt állt (három-, majd ötévente kellett a választásokat megtartani). Az 1910-es választásokkor létrejött országgyűlés a közben kirobbant világháború miatt annak végéig „szolgált”, így valóságos „hosszú parlamentnek” volt tekinthető. A pártok instabilitása miatt a családokon belül a politikai szocializáció inkább egyfajta érték- és érdekkentrikus, semmint egy-egy párt-hoz kötött volt. Az országgyűlési képviselők választásakor így nem feltétlenül az egyén közvetlen társadalmi, gazdasági helyzete, családi háttere, hanem inkább nemzeti szocializációja volt a meghatározó, így az előbbi tényezők sokkal közvetettebben jelentek meg.

Ha a korszakban megtartott választások területi eredményeit „politikai értéktartam” alapján akarjuk számba venni, akkor nagy óvatosságra van szükségünk a korabeli pártelnevezések és a tartalom viszonyának megítélésében. Az eredmények területi eloszlása mozaikszerű, s nem volt értelmezhető a kortársak számára sem egyetlen rendező elv mentén. Fodor Ferenc említett feldolgozása azt mutatja, hogy 1861-ben Pest-Budán egy körzet kivételével a Felirati Párt, a város szélesebb körzetében a Határozati Párt nyerte a választásokat. Az Alföld többsége a Határozati Pártra szavazott, az Észak-Dunántúl inkább határozati, a Dél-Dunántúl pedig inkább felirati párti többséget produkált. A nemzetiségek által lakott peremterületeken – az erős megosztottság mellett – inkább a felirati párti jelöltek kaptak többséget. A területi konfiguráció mögött keresték a „kuruc–labanc” mentalitás és politikai kultúra különbségeit, a „római katolikus–protestáns” szembenállás területileg kiépült bástyáit, illetve a „híg–mély magyarok” területileg

¹⁶ Az általános jellemzőket részletesen ismerteti és elemzi VARGA Lajos: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Szerk.: FÖLDES György–HUBAI László. 2. bővített, átdolgozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 17–47.

elkülönült csoportjait.¹⁷ A párton kívüli képviselők, ha mozaikos megjelenésben is, de az egész ország területén jelen voltak (egyelőre).

Az 1869-es választásokat a Deák-párt nyerte, de az eredmények sajátos területi konfigurációt mutattak. Az ország középső részét a Balközép Párt és a Szélsőbal Párt uralta, míg peremterületein a Deák-párt és a nemzetiségi pártok szereztek többséget. A választási eredményekben természetesen nem a „baloldal” – „jobboldal” ellentét, hanem a kiegyezéshez való viszony hatott rendezőelvként. A későbbi Budapest területe a korábinál differenciáltabb struktúra mellett Deák-párti lett. Az egyes választások eredményei a későbbiekben jelentősen különböztek egymástól, ha a pártok neve alapján elemezzük az eltéréseket; de ha a pártok vállalt társadalmi elkötelezettsége mentén vizsgálódunk, akkor azt láthatjuk, hogy a politikai centrum kapott elsősorban támogatást, s a szélsőséges nézeteket vallók nem jutottak meghatározó szerephez a választó eliten belül.

Az 1910-ben megtartott választásokkor 1,16 millió volt a választók száma, az össznépeesség 6,4%-a. A 413 választókerület mellett átlagban 2814 választópolgár jutott egy kerületre. Még mindig voltak nagy különbségek az egyes körzetek között a választók számát illetően, s nemcsak országos szinten, hanem sajátos módon egy-egy megyén belül is. A választások eredményeként hét párt került be a parlamentbe, valamint néhány párton kívüli személy. A választás területi eredményeinek összefüggéseit némi fenntartással kell elemeznünk, hiszen 76 kerületben egyhangú választások voltak, ami azt jelenti, hogy a mandátum szavazás nélkül jutott az adott párt – 47 esetben a Nemzeti Munkapárt mint kormánypárt – birtokába. Tíz további mandátum sorsa az ellenjelölt visszalépése következtében dőlt el, közülük hat került a kormánypárthoz. A 413 közül így csak 327 mandátumot töltöttek be tényleges választáson – nyílt szavazással. Ezek közül 308 esetben az egyik jelölt már a rendes választáson abszolút többséget szerzett, s így bejutott a parlamentbe, 21 mandátum sorsa pedig pótválasztáson dőlt el.

A főváros négy különböző párt jelöltjei közül választott országgyűlési képviselőket, mind Budán, mind pedig Pesten egy sajátos, bár részben eltérő észak–déli tagozódás mentén. Az ország középső területein elsősorban az Egyesült Függetlenségi Párt, míg a peremterületek nagy részén a Nemzeti Munkapárt volt sikeres. Jellemző volt bizonyos mozaikszerűség; ezen belül érdemes megfigyelni a szomszédsági sajátosságok sokszínűségét, egyes helyeken az azonosságokat (Dél-Somogy), valamint az „eredményszigeteket”.¹⁸

A dualizmus időszakában hallatlanul gyorsan fejlődött a társadalom, a gazdaság, a településhálózat, az infrastruktúra stb., kisebb-nagyobb területi átrendeződésekkel. Ezek a változások, illetve potenciális hatásai mégsem jelenhettek meg igazán a választásokban. A választójog ugyanis szűk ma-

¹⁷ CZIRBUSZ Géza a kor politikai elitjét és Magyarországot bemutató földrajzi monográfiájában (*Magyarország a XX. évszáz elején*. Polatsek, Temesvár, 1902) lesújtó képet fest az ország politikai tagoltságáról.

¹⁸ A választási földrajzban akkor beszélnek eredményszigetéről, amikor egy választókerület eredményei lényegileg eltérnek a környezetétől.

radt, s az új társadalmi erők nem kaptak kellő képviselési lehetőséget. A képviselőket választó elit természetesen maga is változott, de korántsem olyan mértékben, mint az ország és a társadalom egésze.

A dualizmus teljes időszakára vonatkozóan megállapítható, hogy a választó elitek területi beágyazódása viszonylagos volt, stabilitásuk relatív. Aaptendenciaként egy furcsa sajátosságot fogalmazhatunk meg: a kiegyezés mellett álló kormánypártok támogatottsága a nemzetiségek által lakott peremterületeken erősebb volt, mint a tiszta magyar „szállásterületeken”. Az Alföld választópolgárainak nagyobb része általában inkább a függetlenségi törekvések híve volt, Kossuth Lajos tisztelete ezen a területen volt a legmélyebb. Egyes körzetek többször mentek át színváltózáson, mások viszonylag stabilak maradtak, bár a pártrendszer képlékenysége miatt elég nehéz meghatározni a korszakban, hogy mi is számít színváltózásnak.

Az egyéni választókerületi rendszer nagyfokú kormányzati stabilitáshoz vezetett a korszak nagyobb részében. A többpárti keretek között a Deák-párt, majd jóval hosszabb ideig a Szabadelvű Párt, s végül a Nemzeti Munkapárt jelentős parlamenti többséggel kormányozhatott. A választások és azok eredményeinek manipulálása mind a korabeli politikai, mind a szépirodalmi feldolgozások szerint eléggé kiterjedt volt, de érdemben csalni inkább csak kormányzati pozícióból lehetett.

A dualizmus kori választások politikai-szocializációs „örökségét” az alábbiakban lehet megfogalmazni: mindvégig, s szinte mindenre kiterjedően a közjogi rendszerhez való viszony volt a belső politikai szabályozó tényező; a korszak legjelentősebb belső ellentmondása, hogy a gyors gazdasági fejlődés és társadalmi átrendeződés dacára az országgyűlési képviselő-választás szabályozása alig változott, a politikai rendszer e szegmense stabil maradt; elit választott képviselési elitet (azaz a tudatosan korlátozott, szűk választójog kevesek politikai szocializációs pályáját alakította); viszonylag stabil volt a vagyoni összetételű szavazói kör; stabil, egyéni körzetekre alapozott rendszer érvényesült; instabil politikai pártstruktúrában a megválasztott képviselők cikluson belüli, pártok közötti mozgása jelentős volt; a pártstruktúra instabilitása folytán a választási eredmények változtak a pártok között is és térben is; a nemzetiségek sajátos szerepet játszottak; meghatározó volt a politika országos jellegű irányultsága, regionális pártoknak nemigen volt érdemi szerepük.

A választások földrajzi kérdései a két világháború között

A két világháború közötti magyar társadalom belső politikai folyamatait jelentős részben az első világháborús vereség, az 1918-as őszirózsás forradalomhoz és az 1919-es Tanácsköztársasághoz való viszony, illetve a tragikus trianoni békeszerződés következményei határozták meg. A korszakban ismét a nemzeti problematika nyomta rá bélyegét a magyar politikai közéletre, de ez már nem tekinthető a dualizmus korában érvényesülő abszolút rendező

elvnek a belső folyamatok strukturálódási lehetőségeit illetően: az ideológiai különbségek fokozottabban jelentek meg. Az új államterület sajátosságait, melyeknek részben a választók politikai tagoltságára, s így a választásokra is volt potenciális hatásuk, a következőkben foglalhatjuk össze: felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia mint egyfajta gazdasági, politikai, területi integráció és felszámolták a történeti Magyar Királyság egységét: Magyarország minden tekintetben önálló (kis)állam lett; a korábbi népességszám lecsökkent, az új államterületen belül átalakult a népesség összetétele, szinte minden tekintetben; az ország elvesztette soknemzetiségű jellegét, de a nemzetiségek jelenléte (különösen a németeké) még számottevő volt, miközben a magyar etnikum egyharmada kisebbségi sorba került; Budapest súlya az új államterületen belül erőteljesen megnőtt, az ország új területe gazdasági, infrastrukturális, urbanizációs stb. mutatóit tekintve fejlettebb lett a korábbihoz képest; a politikai élet egésze a trianoni döntések következményeként alakult, részben deformálódott, s szinte minden politikai pártnak meg kellett nyilatkoznia a területi revízió kérdéséről.

A két világháború közötti időszakban – a korszak minden belső társadalmi és politikai problémája ellenére – nőtt a politikai választások jelentősége. A választásra jogosultak száma, az össznépességben belüli aránya – az 1920-as sajátos választástól eltekintve, amikor a külföldi hatalmak szélesebb körű választójogra adták áldásukat – lényegében stabil maradt: 1920-ban 39,7%, 1922-ben 29,5%, 1926-ban 26,6%, 1931-ben 29,4%, 1935-ben 33,7%, 1939-ben 30,0% volt. A korszakban a választásra jogosultak döntő többsége – részben a részvétel kötelező jellege miatt – élt szavazati jogával (1920–88,5%, 1922–76,1%, 1926–76,8%, 1931–79,5%, 1935–80,0%, 1939–90%). A korábbi politikai pártstruktúra átalakult, megváltozott a pártpolitizálás célja, lehetősége, a potenciális szavazóbázis. Az új belpolitikai viszonyoknak megfelelően a pártok átalakultak, részben az 1918-as forradalom, illetve az 1919-es proletárdiktatúra következtében is.¹⁹

Az 1922-es választás idején az ország már részben túl volt a trianoni trauma közvetlen hatásain, s feldolgozhatta az 1920. évi (sok szempontból nemzetközileg befolyásolt) választások tapasztalatait is. Ugyanakkor az új választásokat nem törvény, hanem kormányrendelet alapján bonyolították le. A kialakított „játékszabályok” (főleg a nyílt szavazás ismételt bevezetése és a választójogosultság korlátozása) szinte „programozták” a kormánypárt várható sikerét. Az összeírt választók száma 2,38 millió fő volt, a népesség 29,5%-a. A választókörzetek közötti aránytalanság az új országhatárok között érdemben nem csökkent. Országos szinten 9721 összeírt választó jutott egy kerületre, de a területi szórás ismét hihetetlenül nagy volt.²⁰

¹⁹ A pártokról és programjaikról: *Magyarországi pártprogramok, 1919–1944*. Szerk.: GERGELY Jenő–GLATZ Ferenc–PÖLÖSKÉI Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991.

²⁰ A legkisebb kerületben 911, a legnagyobbban 18 743 választójogosult volt, azaz a különbség több mint hússzoros! HUBAI László: Választók és választói jog Magyarországon (1920–1947). *Társadalmi Szemle*, 1998/7. 113.

A vegyes választási rendszer keretei között 245 mandátumért folyt a küzdelem – több helyen élesen. Három módon lehetett képviselői helyhez jutni, s a technikák települési szituációhoz rendelésének elve egyértelmű. Titkos volt a szavazás a törvényhatósági jogú városok 20 egyéni választókerületében; Budapesten és környékén négy listás, szintén titkosan szavazó kerületet formáltak, melyekben 30 mandátum sorsa dőlt el; végül 195 képviselőt egyéni körzetben, nyílt szavazással választottak. Ez a fajta „technikai megoldás” azt jelentette, hogy valójában csak az ország nagyobb településein lehetett szó arról, hogy a választók minden későbbi következmény nélkül kifejezhették valós politikai irányultságukat. A nyílt szavazás csak mérsékeltet adott erre lehetőséget. Ezt az alaphelyzetet a területi eredmények értékelésekor is figyelembe kell venni.²¹ A leginkább szembetűnő, hogy míg a kormányzó Egységes Párt országos átlagban a szavazatok 38,45%-át kapta meg, addig a titkosan választó kerületekben csak 8,31%-át. Ezekben a kerületekben a szociáldemokraták (38,76%) és a liberális pártok (17,94%) kerültek fölénybe.

A különböző pártok országos eredményei (Egységes Párt 38,45%, keresztény pártok 19,96%, MSZDP 16,93%, liberális pártok 11,32%, polgári pártok 8,67%, agrárpártok 2%, egyéb induló pártok 2,65%) sokszínű választói tagoltságot mutatnak. A szavazati arányok belső megoszlása jobban kifejezi a tagoltságot, mint a parlamenti mandátumok megoszlása, s ennek oka az említett aránytalanságokban keresendő. A 245 tagú országgyűlésben végül is cél-, érték- és érdekdifferenciált képviselői összetétel jelent meg, jelentős kormánypárti fölényrel. A választás során tizenkét párt és néhány párton kívüli személy szerzett képviselői mandátumot. Területi alapstruktúrájában az ország a megválasztott képviselők párthovatartozása alapján három nagyobb, bár a mozaikszerűség miatt korántsem homogén egységre osztható: Budapest és környéke (szociáldemokrata, keresztény és liberális túlsúly), Nyugat-Magyarország (keresztény párti dominancia), illetve az ország többi része, amely „perforált módon”, egységes párti többségre tagolódott.²²

Az egyes pártok területi „beágyazottsága” – az országos eredményeken túl – a kialakított választási rendszer miatt csak visszafogottan határozható meg. A főváros és környéke négy lajstromos kerületében az induló tizenkét párt közül hét szerezte meg a 30 mandátumot. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) Budapesten és környékén, valamint a nagyobb városokban és a bányavidékeken szerepet jól. A párt „osztálypártként” jelent meg mind a riválisok, mind a választók szemében, amit a választási eredmények jórészt visszaigazoltak. Az Egységes Párt Budapesten és környékén

²¹ A szándékolt hatásokat jól mutatják az országos eredmények és a titkosan választó kerületek közötti eltérések. A különbségeket mégsem lehet abszolútizálni, mert a „technikaalakító” politika e kerületekben eleve számolt a sajátos végeredményekkel.

²² A képviselői mandátumok pártonkénti megoszlását lásd HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza*. I. m. I. k. 125.

gyengén szerepelt, s ennek valószínűségét a párt vezetői is előre látták, míg a keresztény és liberális pártok viszonylag jó eredményeket értek el.

Az 1939-es országgyűlési választásokra ismét sajátos kül-, bel- és nemzetpolitikai viszonyok között került sor. Az 1930-as években az olasz fasizmus és különösen a német nemzetiszocializmus megerősödése Magyarországra nézve belső következményekkel is járt, új tagolódások, illetve törésvonalak jelentek meg a magyar politikai elitben és a társadalomban is. Az 1938–1939-es országgyarapodások után elsődlegesen a kül- és nemzetpolitikai kérdések álltak a figyelem középpontjában. A kor szereplőinek többsége úgy látta, hogy a mintegy két évtizedes területi revíziós politika meghozza gyümölcsét. Bár jelentős számú, döntően magyar nemzetiségű lakos került vissza az országhoz, a visszacsatolt területen nem szervezték meg a választást.

A társadalmi reform problematikája a választójogi reform, a kül- és belpolitika összeegyeztethetősége, valamint az úgynevezett zsidótörvény körül éleződött ki. Az 1938 júniusában kihirdetett új választójogi törvény kimondta, hogy a „választás titkos és kötelező”, ugyanakkor a részletes rendelkezések szigorították a választójog műveltségi és helyben lakási feltételeit. A listás választásokon mintegy 2,76 millió polgár választhatott.

A képviselők számát 245-ről 260-ra emelték. A törvény egyéni (135) és lajstromos kerületekre (125) tagolta az országot. Budapest és környéke, valamint a nagyobb törvényhatósági jogú városok (Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Szeged) kivételével, ahol csak lajstromra lehetett szavazni, mindenütt egyéni és listás körzetek voltak párhuzamosan. Ezek a területeken az egyik szavazólappal az egyéni jelöltre, a másikkal pedig a pártlajstromra lehetett szavazni. A kerületek aránytalansága továbbra is fennmaradt. A vidéki egyéni választóközrzetekben egy mandátumra átlagban 13 000, a vármegyei lajstromokon átlagban 22 000 szavazat jutott. A hét nagyobb törvényhatósági jogú városnak együtt 16 mandátuma volt, s egy mandátum megszerzéséhez egy képviselőnek átlagban 9300 szavazatot kellett kapnia. A főváros és környéke 33 képviselői poszttal bírt, itt mintegy 13 500 szavazatra volt szükség egy mandátumhoz. Pest környékén pedig – a nagyobb mértékben munkásszavazók által jellemzett körzetekben – mintegy 26 000 szavazat kellett egy mandátum megszerzéséhez. A korabeli politikai elemzők egészében úgy értékelték a törvényt, hogy az a nagyobb pártoknak, s különösen a kormánypártnak kedvez.

A választási kampányban – minden korábbi időszakhoz képest – erőteljesen érvényesült a pártok egy részének antiszemitizmusa. Ez a politikai közhangulat társadalom- és gazdaságpolitikai következményekkel is járt a választás időszakában. Az 1939-es választások másik sajátos vonása a szélsőjobb oldali pártok erőteljes megjelenése volt. Ezek a pártok fejezték ki a leginkább azokat a változásokat, amelyek a magyar politikai elitben, s részben a magyar társadalomban is végbementek az 1930-as években.

A választásokon 16 lista és 20 párt indult, a részvételi arány – a választás kötelező jellege miatt – magas volt (90%). A Magyar Élet Pártja (MÉP)

a listás szavazatok 48,24%-át kapta, ezzel a listás mandátumok 55,2%-át szerezte meg, míg az egyéni körzetekben a szavazatok 51,33%-ával az egyéni mandátumok 82,96%-a lett a kormánypárté. Az egyéni választókerületek közül tízben (Pécsvárad, Csongrád, Szentés, Vál, Székesfehérvár, Hajdúszoboszló, Kaposvár, Csorna, Tapolca-Balatonfüred, Törökszentmiklós) nem volt ellenjelölt, így tényleges választásra nem is került sor. Fejér és Csongrád megyében a lajstromos választáson csak egy lista volt, így a két megye négy képviselői széke – összességében 14 képviselői mandátum – jutott automatikusan a kormánypártnak.

Az új típusú választás egészében véve biztosította a kormánypárti többséget, de ellenzéke politikai szempontból viszonylag széles spektrumú volt. A bekerült pártok száma még magas (nyolc), értékrendjük szélesen tagolt volt, így bár nem arányosan, de elvileg kifejezhették a választópolgárok rendkívül differenciált politikai akaratát és tagoltságát. A választások leg-sajátosabb eredménye a szélsőjobboldali pártok, azon belül a Nyilaskeresztes Párt kiemelkedően jó szereplése volt. A listás szavazás során a párt megszerezte a szavazatok 15,41%-át, s ezzel a MÉP és a Független Kisgazdapárt (FKGP, 15,53%) után a harmadik legtöbb listás szavazatot kapott párttá vált, ahogy az egyéni körzetekben is a harmadik legtöbb szavazatot szerezte meg. A Nyilaskeresztes Párt így 29 mandátumával végül az ország második legerősebb parlamenti pártjává vált 1939-ben.²³

A választások országos eredményeinek értékelésekor már rendező elv-ként jelent meg a szélsőjobboldal–kormánycentrum–baloldal minősítés. A titkos választásokat az önmagát konzervatív jobboldalnak tekintő „kormánycentrum” nyerte meg.²⁴ A MÉP – mely nem tekintette magát sem osztálpártnak, sem ideológiai pártnak – választási győzelme az adott, veszélyes és bonyolult időpontban azt jelentette, hogy az ország szavazóinak többsége tartózkodott a jobboldali szélsőségesek tömeges támogatásától. Ha az egyéni országgyűlési kerületek nyerteseinek területi elhelyezkedése alapján akarjuk az ország választóinak politikai azonosulását meghatározni, akkor ugyanolyan nehéz helyzetbe jutunk, mint a korabeli elemzők. A MÉP területi dominanciája mellett az ellenzék csak eseti és szétszabdalt jelleggel tudott győzni egyes kerületekben. A magyar szavazópolgárok megosztottak voltak ugyan, de az ország sem nagytérsegi, sem pedig megyei szinten nem kategorizálható tisztán szélsőjobboldali, valamint tisztán baloldali egységekre. A választókerületekben a „győzelem” inkább csak dominánsnak tekinthető a legtöbb esetben, s nem homogén politikai értékrend kifejezőjének.²⁵

²³ A kisgazdapárt hiába kapott összességében több szavazatot a nyilasoknál, a választási rendszer aránytalanságai miatt ez csak jóval kevesebb, 14 mandátumot eredményezett.

²⁴ Teleki Pál a választások előtt többször kifejtette, hogy számára elfogadhatatlan a szélsőjobboldali és a baloldali alternatíva is, kormányfőként sajátos „kétfrontos” harcot hirdetett.

²⁵ Az egyéni választókerületek mandátumainak pártonkénti megoszlását lásd Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza*. I. m. 1. k. 156.

Az 1945 utáni koalíciós időszak két országgyűlési választása

Ismét külön szakaszt jelent a magyar politikatörténetben a második világháború utáni két parlamenti választás, amelyeknek sajátos választási földrajzi jellemzőik voltak. A 20. század számos nemzeti katasztrófája közül feltehetően a második világháború kataklizmája volt a legnagyobb és legmélyebb. A túlélők valamilyen rendező elv mentén viszonyultak a tragédiákhoz, s a tömeges tragédiákon túl is hatalmas átrendeződések, átrétegződések játszódtak le szinte minden területen. A világháború súlyos teherterelei (az emberveszteségek, a holokauszt, a népességvándorlás, a ki- és betelepítések, a hadifoglyok nagy száma, a szovjet katonák erőszakossága stb.) mélyen hatottak nagy tömegek sorsára. A háború után megindult gazdasági, társadalmi, politikai átalakulás (a földreform, a törvénnyel kikényszerített államosítások stb.) mintegy rátorlódott a korábbi eseményekre és élményekre, s a magyar társadalom szinte egyetlen tagját sem hagyta érintetlenül. Az élesebb politizálás, a gazdasági átrendeződés, a külpolitikai bonyodalmak, az egyéni sorsok kavalkádjának tömege együttesen jelentek meg a korszakban, illetve hatottak a választások eredményeiben.

A két választás részben a háború és következményei miatt kialakult helyzet okán, részben a későbbi „visszahivatkozások” (az FKGP történelmi győzelme 1945-ben, kékcédulás csalások 1947-ben) miatt töltött és tölt be máig sajátos helyet a magyar politikatörténetben. A korábbi időszakhoz képest a választásra jogosultak száma erősen bővült, ugyanakkor új típusú jogkorlátozások is megjelentek részben az egyének, nagyobb mértékben a pártok szintjén. Az 1945. évi VIII. tv. határozta meg a törvényhozó hatalom funkcióját, illetve választásának eljárási szabályait. A választások szempontjából fontos volt, hogy a korábban politikai szerepet játszó pártok egy részét kizárták, ami azt jelentette, hogy nyíltan jobboldali, „reakciós” párt nem is indulhatott a választásokon. A „jogképes” jobboldali szavazóréteg csak az induló pártkínálatból választhatott, s jelentős részben ennek hatására vált az FKGP valódi, sokszínű szavazóháttérrel rendelkező „szavazatgyűjtő” párttá.

A választás egyik újdonsága az volt, hogy legális pártként indulhatott az MKP. Ez egyszerre volt a baloldalon megosztó jellegű és a jobboldalon „szavazattömörítő” – kikényszerítve a kommunisták értékrendjével, céljaival, politikájával szembenállók számára a világos értékválasztást.

A képviselői helyet három módon lehetett megszerezni 1945-ben: 16 választókerületben a kerületi pártlajstromokra leadott szavazatok alapján, melyek révén 12 000 szavazat „hozott” egy mandátumot; az országos pártlajstromok alapján az arányossági követelményeknek megfelelően 50 mandátumon osztoztak a pártok; s végül az így megválasztott nemzetgyűlés a maga döntésével 12 kiemelkedő személyiséget választhatott tagjai sorába. Összességében így a képviselők létszáma 421 lett.

1945-ben az ország akkor számba vett 8,65 millió lakosa közül 5,16 millió fő lett választásra jogosult, az összlakosság 59,7%-a. A választójog kiszé-

lesítése azt jelentette, hogy a társadalom meghatározó struktúrái potenciálisan hatással lehettek a választási eredményekre, mert az új helyzetben valóban a tömegek választották már a politikai elitet. A korábbiakhoz képest egyedi jelleget kölcsönzött a választásnak az is, hogy a női szavazók száma a korábbiakhoz képest jelentősen megnőtt, és mintegy 600 000-rel meghaladta a férfiakét. Az 1945 novemberében megtartott választásokon a jogosultak 92,3%-a járult az urnákhoz. A magas részvételi arány azt mutatta, hogy a polgárok döntő többsége komolyan vette jogait. A leadott 4 765 212 szavazat közül az érvénytelen szavazatok száma mindössze 44 157 (0,9%) volt.

A választások eredményeképpen hat párt került be a parlamentbe. Az FKGP 57,03%, a Szociáldemokrata Párt (SZDP) 17,41%, a Magyar Kommunista Párt (MKP) 16,96%, a Nemzeti Parasztpárt (NPP) 6,87%, a Polgári Demokrata Párt (PDP) 1,62%, a Magyar Radikális Párt 0,12% szavazatot kapott, így a magyar társadalom részben új politikai tagoltsága az új politikai helyzetnek megfelelően tükröződött a választások eredményeiben. A parlamentben betöltött helyek száma (kihagyva a 12 behívott képviselőt) a következőképpen oszlott meg: FKGP 245 fő–59,9%, MKP 70–17,1%, SZDP 69–16,9%, NPP 23–5,6%, PDP 2–0,5%). Ez az aránytalanság nagyrészt megfelelt a választási eredményeknek. Egészében véve az 1945-ös választás az egyik legarányosabbnak tekinthető a magyar választások történetében, bár abszolút arányosságról – ahogy a fenti adatok mutatják – ekkor sem lehet beszélni.

A választási eredmények területi tagoltsága több sajátosságot és sokszínűséget mutat. A belső területi struktúra alakulását természetesen a kisgazdapárti győzelem aránya határozta meg. Ez alapján az országot négy nagy egységre tagolhatjuk: Nyugat-Dunántúl, Közép-Magyarország, Délkelet-Magyarország és Budapest. A győzelmi arány megyei eltérései nem ragadhatók meg egyszerűen az agrárnépesség arányával (lásd például Nagy-Budapest, Békés megye „hasonlóságát”); ennél sokkal összetettebb módon alakult az FKGP társadalmi és területi szavazótábor. A választókerületi adatokon belül is jelentősek a belső különbségek, tagoltságok, s ez nemcsak annak a következménye, hogy a kisebb megyéket összevonták egy körzetbe, hanem a történelmi megyéken belül is számottevőek, az országos átlagokat jóval meghaladóak a különbségek a járások és az egyes települések között. A részletes feldolgozások, például a Zala megyeiek, jól szemléltetik, hogy az egymással szomszédos, nagyjából azonos gazdasági, társadalmi feltételrendszerrel, illetve háttérrel rendelkező települések választópolgárai is sajátos eltéréseket produkáltak.²⁶

A kommunista párt részben a bányavidékeken, részben a Viharsarok egy részében, valamint Nagy-Budapesten érte el a legmagasabb szavazati arányt, míg a Nyugat-Dunántúlon szerepelt rosszabbul. Az MKP és az FKGP közöt-

²⁶ KÁLLI Csaba: Az 1945. évi nemzetgyűlési választások Zala megyében. In: *Zalai Történeti Tanulmányok*, 42. 1997. 299–340.

ti éles korabeli vita „a reakció és a nyilas szavazatok” kérdésében sajtóosan érintett néhány választási körzetet. A kiscgazda politikusok az állították, hogy a választás során az MKP nagyon sok, korábbi nyilas szavazatot is kapott, különösen Pest környékén és a bányavárosokban. Úgy ítélték meg, hogy az 1939-es „nyilas fellegvárak alakultak át kommunista fellegvárakká” 1945-ben. Az MKP pedig azt hangsúlyozta, hogy a „reakció” is az FKGP-ra szavazott, ezért szerezhették abszolút többséget a választások során.

A választások után szinte azonnal törekvések indultak az FKGP politikai korlátozására. A Nemzeti Parasztpártot támogató Bibó István – nem teljesen pártérdekek nélkül – politikai szempontból nézett szembe a kiscgazdapárt „országos többségének fikciójával”. Feltette a kérdést: ha feltételezzük, hogy „a reakciónak az országban 30%-os támogatottsága van”, akkor hol található ez a 30%, s ebből az következik-e az, hogy a demokrácia támogatottsága 70%-os? A válasza részben nemleges, de az FKGP „megszorítása” számára is kívánatos volt.²⁷

Ha a négy legeredményesebben szereplő párt szavazati arányainak alapján megrajzoljuk a politikai értékválasztási típusait, akkor a következőképpen csoportosíthatjuk a választókerületeket:

- kiemelkedő FKGP-fölény, más pártok arányos súlyával (Vas, Veszprém, Zala, Somogy, Baranya, Győr-Moson-Sopron);
- egyértelmű FKGP fölény, más pártok szórt arányaival (Pest, Bács, Fejér, Komárom-Esztergom, Heves, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg);
- FKGP többség (Békést leszámítva abszolút), erős kétpárti baloldallal (Nagy-Budapest);
- relatíve alacsony FKGP arány, differenciált párteredményekkel (Délkelet-Alföld).

Az intenzív belső átalakulás után 1947-re minden párt, különösen az MKP azzal számolt, hogy egy új választáson majd az ő javára módosul a helyzet. A választásokra készülve jelentős mértékben átalakították a választási szabályozást (1947. évi XII. tv.). A választókerületek száma és beosztása nem változott, de a mandátumhoz szükséges szavazatszámot 14 000-re emelték. Az országos listán választható képviselők száma hatvanra nőtt. A törvény tételesen felsorolta a választójoggal nem rendelkező csoportok tagjait, s ezen keresztül egyértelműen korlátozta a „nem demokratikus pártok” potenciális választótáborát. Megszűnt az a lehetőség, hogy a nemzeti kiválóságokat „behívják” a parlamentbe.

Az 1947-es választások alapadatai nagyon eltérnek egymástól a különböző forrásokban, illetve feldolgozásokban. Hubai László számításai szerint „az ideiglenes névjegyzék, illetve a »névjegyzékbe fel nem vett, visszautasított«

²⁷ Bibó István: A koalíció egysúlya és az önkormányzati választások. *Válasz*, 1946/2. 107–128.

személyekről szóló különjegyzék együttesen 5 531 840 fő adatait tartalmazza. Az ideiglenes névjegyzékek szerint 5 064 987 fő (91,56%) volt a választójogosultak száma, míg a visszautasítottaké 466 853 (8,44%)... [a nagy-budapesti választókerület adatai alapján] valószínűsíthető, hogy több százezer állampolgár élt felszólamlási jogával, és több tízezerrel csökkent... az elutasítottak száma.”²⁸

A sokat vitatott kékcédulás csalás országos és kerületi arányait pontosan eddig nem sikerült felmérni, így nem lehet megítélni, hogy milyen mértékben hamisították meg vele a választói akaratot.

A szavazatok választókerületenkénti megoszlásának alapmeghatározottsága ismét csak azt mutatta, hogy az ország választópolgárainak politikai szimpátiái erősen differenciáltak nemcsak országosan, hanem területenként is. A tíz politikai párt széles skálán jelenített meg értékeket és érdekeket.²⁹ A választási koalícióban induló négy párt (MKP, SZDP, NPP, FKGP) együttesen a szavazatok 60,9%-át kapta, míg a hat ellenzékinek tekinthető pártokra a szavazatok 39,1%-a esett. Bár az MKP országos szinten a legtöbb szavazatot nyert párt lett (22,3%), ez az arány egyben azt is jelentette – noha a kommunisták az értékelésnél nem erre helyezték a hangsúlyt –, hogy az ország szavazópolgárainak döntő többsége nem támogatta a párt radikális politikai átalakításra irányuló törekvéseit. Az 1945-ös eredményekhez képest választói körzetenként csökkent az FKGP-re leadott szavazatok száma. Az új helyzetben – nemcsak a választások tényleges eredményei miatt, hanem a szélesebb értelemben vett belpolitikai helyzet miatt is – a korabeli rendező elvvé az MKP-hez való viszony vált.

A kerületek között a sokszínűségein belül jelentkeztek sajátos eltérések. Az MKP az országos eredményéhez képest magasabb arányt ért el Nagy-Budapestben (27,5%), Fejér és Komárom-Esztergom (24,6%), Csongrád-Csanád (23,3%), Békés (28,6%), Hajdú-Bihar (23,1%), Borsod-Abaúj-Zemplén (25,9%), Heves és Nógrád-Hont (29,3%) választókerületekben. Ez azt jelenti, hogy részben az ország legurbánusabb, ipari területein, részben pedig az agrár jellegű, de jelentős agrárproletariátussal rendelkező megyékben volt sikeresebb.

A Demokrata Néppárt kiemelkedően jól szerepelt a Dunántúlon, Baranya és Tolna (29,8%), Győr-Moson-Sopron (42,6%), Somogy (33,9%), Vas (56,3%), Veszprém (35,7%) és Zala (56,6%) megyében. A párt sok helyen meghatározó politikai erő lehetett volna, ha megmarad a többpártrendszer és a politikai demokrácia.

Ha a két választást legalább a négy nagy párt vonatkozásában együtt kezeljük, megállapíthatjuk, hogy az átlageredményeket tekintve ugyan lényeges módosulások történtek, de mindenre kiterjedő átrendeződés nem követ-

²⁸ HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza*. I. m. I. k. 78.

²⁹ A pártokról és programjairól lásd BALOGH Sándor–Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.

kezett be. Ez egyben azt is jelenti, hogy a pártok szavazóbázisa hosszabb távon potenciálisan stabilizálódhatott volna, s Magyarországon volt esély az egészséges, demokratikus többpártrendszer megteremtésére és hosszú távú működtetésére.

A két koalíciós választás igazi történeti és választási földrajzi jelentősége a következő. Az állami, nemzeti összeomlás után, a súlyos háborús vereség és belső tragédiák sorozata után, a demokratikus átalakulások kezdetén az ország választópolgárainak túlnyomó többsége részt vállalt a politikai „információcserében”, s mindkét alkalommal politikailag sokszínű, eltérő értékeket és célokat kinyilvánító képviselőket választott. A többpárti politikai tömegdemokrácia keretei között, demokratikus választásokon semmilyen szélsőséges politikai erő nem kapott felhatalmazást az ország vezetésére. Formálisan egyedül az FKGP-nek lett volna meg a parlamenten belüli lehetősége az egypárti kormányzásra, de a világháború utáni sajátos viszonyok között ennek nem volt realitása. Ezenkívül 1945-ben sem csak a parlamenti többség határozta meg az ország politikai helyzetét, illetve annak mozgólánci irányát, majd később befutott pályáját, hanem sokkal inkább a „külső feltételek”, a Szovjetunió „belső jelenléte”.

Választási földrajz a rendszerváltástól

Az államszocialista rendszert Magyarországon békés úton, sőt kiterjedt tömegmozgalmak nélkül számolták fel. A rendszerváltás forogatókönyve a „kerekasztal-demokrácia” során született meg – ahol az MSZMP-nek elvileg formális, alkotmányos, az ellenzéki pártoknak pedig csak „politikai és történelmi” felhatalmazása volt a tárgyalásokra –, majd jóváhagyta a parlament. Az új államberendezkedés egyik fontos alapintézményeként született meg a választójogi törvény, s került sor 1990 tavaszán az első, 386 tagú, ismét többpárti parlament megválasztására.

A választójogi törvény bonyolult kompromisszum eredménye volt. Egyfajta „kölcsonös félelem” érvényesült, mindegyik politikai erő biztos akart lenni benne, hogy bejuttatja a parlamentbe, ugyanakkor a többi párt és mozgalom korlátozását is érdekékként és értékékként fogalmazták meg. A törvény szerint ismét három módon lehetett mandátumhoz jutni: egyéni országgyűlési képviselő választókerületből kétfordulós választással (176); területi (megyei, budapesti) listáról egyfordulós választással (152); valamint az országos kompenzációs listáról (58).

A „technikai kérdések” közül elsősorban az egyéni körzetek kialakítását kellett megoldani. Minden párt kénytelen volt végiggondolni a korábbi választások történetéből, illetve az 1990 tavaszára kialakult gazdasági, társadalmi, politikai szituációból eredő potenciális lehetőségeit. Az egyéni választókerületek kialakításakor tisztes szempont volt a népességi arányosságra való törekvés, s azt kell mondani, hogy létre is jött a magyar választások történetében

a leginkább arányosnak tekinthető beosztás. A körzetek ezen a célon és értéken túl más tekintetben és a legtöbb esetben nem lettek homogén jellegűek. Kialakításukkor a tényleges manipulálásra kicsi volt a lehetőség, hiszen akik ezzel foglalkoztak, csak találgathatták a választók várható magatartását.

A körzetek csoportosításának egyik meghatározó jellegű szempontja, hogy az odatartozó legnagyobb település önmagában véve mennyire határozza meg az egész körzet potenciális végeredményét, illetve a nem központtúlsúlyos helyeken milyen az egymáshoz rendelt települések jellege. A kialakítás során több nagyváros közigazgatási területét nem tartották tiszteletben, így ezen esetekben „részvárosi-községi” körzetek jöttek létre. A választókerületek száma és területe nem változott 1990 és 2002 között. A kutatások és összehasonlítások szempontjából ez előnyös helyzet, ugyanakkor a több mint egy évtized alatt bekövetkező demográfiai mozgások következtében a körzetek közötti aránytalanságok egyre inkább kiéleződnek.³⁰

A jelölt- és listaállítási szelekció területi kérdései

A magyar választási rendszer sajátossága, hogy az egyéni képviselőjelöltek indulásához megfelelő számú (750) ajánlócédulát kell összegyűjteni, amivel a jelölt igazolni tudja, hogy ha nem is „választó”, de legalább „ajánló tömegek állnak mögötte”. A jelölési eljárásnak ez az eleme kifejezetten korlátozó szándékkal épült be a rendszerbe. A bejelentkező indulók jelentős, területileg differenciáltan megjelenő része nem képes az előírt számú ajánlócédula összegyűjtésére. Ez nem feltétlenül a választók hibája; lehet a jelölt vagy pártja gyengeségének, szervezetlenségének egyik megjelenési formája is, de lehet az egyértelmű elutasítás „kezdeté” is. 1990-ben összesen 65 politikai képződmény jelezte indulási szándékát a választásokon, de közülük csak 28 párt, illetve jelölő szervezet tudott egyéni képviselőjelölteket a maga nevében indítani, míg a jelöltek 10%-a pártoktól független indulóként gyűjtötte össze az ajánlásait. A megyékben és Budapesten azok a szervezetek indíthatnak területi listát, amelyek az adott terület egyéni választókerületeinek legalább az egynegyed részében, de legalább két kerületében képesek egyéni jelöltet állítani. 1990-ben összesen 19 párt tudott területi listát (is) állítani. Országos listát az a párt állíthat, amely legalább hét területi listát képes felmutatni, ami 1990-ben 12 pártnak sikerült.

A jelölési folyamat szelekciós hatása 1990-ben, a bevezetés és a tapasztalatszerzés évében tehát a 28–19–12 számsorral értelmezhető. 1994-ben a 35–19–15, 1998-ban a 26–15–12, 2002-ben pedig a 22–11–8 számsor mu-

³⁰ 2002-ben a Veszprém megyei 6. sz. egyéni választókerületben 27 335 volt a választójogosultak száma, míg a Budapest 25. számúban (XVII. kerület) 64 200, azaz a különbség több mint kétszeres. Hasonlóan nagy arányú eltérés a választókerületek közel 15%-nál tapasztalható. (HUBAI László: Választási földrajz. In: *A közjogi választások egyes elméleti és gyakorlati kérdései*. Szerk.: SZOBOSZLAI György. BM Országos Választási Iroda és Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, 2004. 285–306.)

tatta ugyanezt a folyamatot. Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a „technikai jellegű szabályozásnak” jelentős szelekciós hatása van, de még így is lehetővé teszi azt, hogy ténylegesen sokszínű politikai „választék” jelenjen meg minden egyes választáskor a választók előtt.

A választási részvétel

A választói magatartás egyik földrajzilag is értelmezhető fő mutatója a választási részvétel alakulása, illetve annak hosszabb távú területi struktúrája. Az 1990 utáni országgyűlési választások esetében a részvételi arány erőteljesen ingadozott, s nem csupán egészében, hanem területi konfigurációjában is.

A választási részvétel a politikai aktivitás első megjelenéseként értelmezhető, ellentétje a távolmaradás. A „nem választók” formailag egységes tábora – már csak a nagyságrendjénél fogva is – rendkívül heterogén. Meghúzódhat a távolmaradás mögött egyfajta passzivitás, érdektelenség, esetleg cinizmus, tudatos távolágtartás, a mindennel szembeni tiltakozás. Bármi motiválja is közvetlenül a távolmaradókat, a politikai elitnek szembe kell néznie azzal, hogy tevékenységének az emberek jelentős részére még elemi motiváló hatása sincs. Az alacsony részvételi arány nem kérdőjelezi meg a képviselők legitimitációját, de szükségszerűen szerényebb kellene tennie őket, nevezetesen a tekintetben, hogy a választók, illetve az „országlakosok” hány százalékát is tudhatják valójában maguk mögött.

Országos szinten az 1990-es választásokkor az első fordulóban 65,11%, a másodikban 45,54%, 1994-ben 68,92%, illetve 55,12%, 1998-ban 56,26%, valamint 57,01%, 2002-ben 70,53, illetve 73,51% volt a részvételi arány. Igazán meghatározó részvételi arálynak csak a legutóbbi választás alkalmával élteret lehet tekinteni. A négy választás két fordulójának részvételi átlaga 61,24%. Ez azt jelenti, hogy egészében véve a választók több mint fele megjelenik az országgyűlési választásokon. A részvételi minimum és maximum országos szinten is elég erőteljesen eltér egymástól; a megyéket és a választókerületeket tekintve még nagyobbak a különbségek az aktív és a kevésbé aktív polgárok megoszlása között. A négy választás alkalmával az elemzők szinte egyöntetűen azt állapították meg, hogy a részvételi arány általában és tendenciájában az ország nyugati körzetei, megyéi felől kelet felé csökken.

A választók nem szerinti összetétele nőtöbblettel jellemezhető. A nők számarányuknál fogva elvileg így nagyobb szerepet játszhatnak az eredmények formálásában. A népesség nemek szerinti választói aktivitása azonban némileg különböző, a férfiak részvételi aránya inkább magasabb, mint a nőké, így a nők potenciális befolyásolási többlete eltűnik. „Nőpártok” szervezésére történetek kísérletek Magyarországon, de többször kiderült, hogy a politikai választásokkor nem a nemiség – s a mögötte feltételezett sajátosságok egésze – a legfontosabb rendező faktor. A választók kor szerinti aktivitása – a fiatalabb és az idősebb korosztályokban feltehetően különböző okok-

ból – nem mutat szignifikáns különbségeket. Minden párt számára mindig egyfajta kérdőjel az „első választók” belépése. A kor szerinti rendező elv alapján történő pártszervezésre szintén találunk példákat a magyar választások történetében. A választási eredmények azt mutatták, hogy nem abszolút módon jelent meg a véleménynyilvánításban a korosztályi szempont.

Az eddigi statisztikai, szociológiai és politológiai kutatások szerint az iskolai végzettség az egyik leginkább szignifikáns „különbségtevő” a választási részvételben: az iskolázottak közül többen mennek el választani. A legaktívabbak tehát a diplomások, akik jobban felismerik érdekeiket, és tudatosabban igyekeznek érvényesíteni azokat. Az aktív–inaktív népesség szerinti tagolódás problematikája szintén megjelent „pártszervezési alapként” (például nyugdíjasok), de ez sem vált abszolút választóorientáló rendező elvvé. A munkanélküliek tömeges megjelenése, illetve annak „választási kezelése” 1990 után egyre növekvő szerepet játszott, a munkanélküliek mégsem járulnak az urnákhoz kiemelkedően magas arányban. A foglalkozási csoportok szerinti pártpolitikai szerveződések (munkás, paraszt, vállalkozó stb.) szintén megjelent a pártok szervezési szempontjai között, de ez a megközelítés sem vált abszolút dominánssá. A nemzeti és etnikai kisebbségek (számuknál fogva különösen a romák) választási magatartása és politikai érdeknilvánítása minden politikai párt számára jelentős, különösen azokban a körzetekben, ahol ténylegesen a roma választópolgárok jelenthetik a „mérleg nyelvét”.

Az eddigi négy választás alapján úgy látszik, hogy Budapesttől az egyéb városokon keresztül a községek felé szinte folyamatosan csökken a választási aktivitás, de a települések urbanizáltsága nem hat szignifikáns módon. A főváros mellett a legkisebb nagyságrendi csoportban (999 fő alatt) a legmagasabb a részvételi arány, a közepes nagyságrendi kategóriákban (5000–49 999 fő között) némileg csökken az aktivitás, hogy aztán a nagyobb városokban (százezer fő felett) ismét emelkedjék. A településtípusok nem váltak érdemi pártszervezési szemponttá. Az FKGK persze folyamatosan törekedett arra, hogy önmagát a „vidék pártjaként” fogalmazzon meg, a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) pedig egyre inkább „városi érdekképviselő pártként” határozta meg önmagát, ami egyértelműen megjelent a 2004. évi európai parlamenti választások kampányában.

Ha megyei, választókerületi, települési szinten részletekbe menően vizsgáljuk a választási részvétel alakulását, akkor az is látszik, hogy a négy választás alkalmával az egyes megyék, választókerületek, települések nem azonos módon „viselkedtek”, tehát önmagukhoz képest is sokat változtak.

A választási eredmények területi tagoltsága

Az 1990 utáni választások meghatározó jelentőségű üzenete az, hogy az egyes országgyűlési választások végeredményének kihirdetésekor – a változó választói érdeklődés mellett – mindig más párt állhatott a dobogó legmaga-

sabb fokára, és nemcsak a legtöbb mandátumot szerző párt, de az országgyűlés pártösszetétele is számottevően változott. A választások országos végeredményének másik sajátos következménye, hogy egyetlen politikai erő sem volt képes kormányzati négy éve után azonnal ismét kormányzati pozícióba kerülni, azaz a szavazópolgárok minden egyes választás alkalmával kormányváltásra (is) szavaztak.

Az elmúlt időszak alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a választások után létrejött kormányzó koalíciók viszonylag szilárdak voltak. Az egyes pártok sem a ciklusokon belül, sem pedig a ciklusok között nem váltottak szövetséget, ami azt jelenti, hogy a pártok közötti érdek- avagy értékközösség viszonylag világos és erős, s így szinte minden szavazó tisztában lehet a „jobboldal”, illetve a „baloldal” pártjainak körével, minden esetleges belső nézeteltérések ellenére. Ez a helyzet elvileg megkönnyítené a választók „szavazatkorrekciós” lehetőségeit, hiszen értékváltás nélkül szavazhatnának más jobboldali, vagy más baloldali pártokra.

Országos eredmények és átrendeződések

Az 1990-es választásokra, illetve azok eredményeire sokan úgy tekintenek, hogy azok „rendkívüli” választások voltak, s a végeredmények nem fejezték ki a magyar társadalom valóságos politikai tagoltságát. Egyes elemzők úgy ítélik meg, az éppen hogy létrejött többpártrendszer még nem vált a magyar politikai struktúra szerves részévé, a pártok valójában „fekete lovak” voltak, a szavazók nem lehettek tisztában azzal, mit is képviselnek, mire vállalkoznak, mire lesznek képesek. Ám ha jól meggondoljuk, a választások végeredménye igenis kifejezte a választók politikai értékítéletét, még-hozzá két megközelítésben is: a Magyar Demokrata Fórum (MDF) lett a legnagyobb parlamenti párt, melyet 1990-ben joggal lehetett „középpárt-nak” s egyben gyűjtőpártnak nevezni, másrészt a szavazók „büntették” az előző állampártot, illetve a kormányt a korábbi teljesítményéért.

Az MDF a listás szavazatok 24,73%-ával a legerősebb párt lett, míg az SZDSZ a maga 21,39%-os listás eredményévek a második helyen végzett. A két párt együttesen csaknem megszerezte a listás szavazatok felét. Az FKGP a listás szavazatok 11,73, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) 10,89, a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz) 8,95, a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) 6,46%-át kapta, míg a többi párt nem érte el a listán a 4%-ot. A listás szavazatok inkább kifejezték a választók direkt pártpreferenciáit, bár a két nagy párt eredményei az egyéni képviselőkre leadott szavazatok arányát tekintve is nagyjából ezt a megoszlást tükrözték. A parlamentbe bejutó pártok saját magukat osztották be a politikai skálán, s jellemezték a keresztény-nemzeti (MDF, FKGP, KDNP), a liberális (SZDSZ, Fidesz), valamint a szocialista (MSZP) értékrenddel. E hármas tagolódást tekintve a szavazók a keresztény-nemzeti erők összességét támogatták erőteljesebben.

A megyei listák alapján az MDF „szerezte meg” a legtöbb megyét (az Alföld egészét, Budapestet, Tolna, Zala, Veszprém megyét), az FKGP „vitte” Somogyot, az SZDSZ pedig a többi megyében (Baranya, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas) volt területi listanyertes. Leegyszerűsítve beszéltek az ország kelet–nyugati politikai kettéosztottságáról s a pártok szerves megyei-területi beágyazottságáról, miközben inkább eseti megjelenési formáról volt szó. A megyei listákra leadott szavazatok ugyanis erősen megoszlottak a pártok között. A húsz területi listára leadott szavazatok között az egy pártra (MDF) jutó legmagasabb arány „mindössze” 38,67% volt (Csongrád megye), s rajta kívül még egy párt (SZDSZ) aránya haladta meg a 30%-ot (Vas megyében). A megyék többségében erősen tagolt politikai értékválasztás történt a hat parlamentbe jutott párt között, valamint a be nem került pártok tekintetében is, hiszen hat megyében (Békés, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom, Somogy, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád) a be nem jutó pártok együttes listás szavazatainak az aránya meghaladta a 20%-ot. A parlamenten kívül maradt pártok egészében véve országosan a listás szavazatok 15,84%-kát képviselték, s ezzel képletesen a „harmadik erő” jelentették a két nagy párt mögött.

Az egyéni választókerületek közül kevésben dőlt el az eredmény az első fordulóban, tehát az adott párt jelöltje kevés helyen szerzett abszolút többséget. Döntő részben (115) az MDF győzött, jelentős számban szerzett egyéni mandátumot az SZDSZ (34) és az FKGP (11). A többi párt (MSZP, Fidesz, KDNP, Agrárszövetség) mindössze egy-egy helyen nyert, és hat független futott be egyéni körzetből, valamint négy közös jelölt. A körzetek nagy részében kiegyenlített szavazati arányok jöttek létre a „győztesek szerény győzelme mellett”. A pártok számára tanulságos volt a szerzett mandátumok (egyéni, megyei, országos) megoszlása, mert megmutatta, hogy egy más típusú választási rendszer mivel járt volna számukra. A megszerzett történeti tapasztalat és politikai tudás azóta inkább gátolja, semmint támogatja a radikálisabb választójogi reformot.

1994-ben az MSZP lett a legnagyobb parlamenti párt, sőt – az új többpárti választások történetében eddig egyedül – abszolút többséget szerzett. A párt a listás szavazatok 32,99%-át, az első fordulóban az egyéni jelöltekre leadott szavazatok 31,27%-át szerezte meg, így a listás és az egyéni eredmények jelentős részben átfedték egymást. A szocialisták győzelmét sokan nem értették, illetve nem akarták megérteni: a választók ismét a kormánypártokat büntették a teljesítményükért, s a három korábbi ellenzéki párt közül a leginkább mérsékeltnek tűnőt jutalmazták a parlamenti többséggel. A területi listákon az SZDSZ megszerezte a szavazatok 19,74%-át, s e tekintetben ismét az ország második pártja lett. A két későbbi koalíciós párt a listás szavazatok 52,73%-át tudhatta maga mögött. A nagy vesztes – a korábbi szerepléséhez képest – az MDF lett, a szavazatok mindössze 11,74%-ával.

Az 1994-es választások egyik rendhagyó sajátossága az volt, hogy az MSZP megnyerte mind a húsz területi listát, és mindenhol az SZDSZ lett a

második helyezett. A „térképi színek” alapján úgy tűnhetett, hogy az ország nemcsak a listanyertes szintjén, de az alatt is homogén módon rendezett, ami nem felelt meg mindenkiben az ország valódi politikai strukturális tagoltságának. Ez bonyolultabb és összetettebb volt területi szinten is 1994-ben, mert például az MSZP Somogyban 40,6%-kal, míg Vasban „mindössze” 25,83%-kal szerzett listagyőzelmet. Az egyéni körzetekben szintén az MSZP szerepelt a legjobban (149), az SZDSZ (16), az MDF (5), a KDNP (3) mellett még három „egykörzetes” párt jelent meg. Az MSZP földcsuszamlásszerű szereplése az egyéni körzetekben sok tekintetben „irracionális” jellegű volt, felborított minden korábbi „elvárást”, vélelmezett beágyazottságot.

Az 1994-es választásokon az első demokratikus választás nyertese (MDF) és második legnagyobb pártja (SZDSZ) jelentős számú mandátumot veszített a korábbiakhoz képest, pedig az előbbi a kormányzó koalíció vezető pártjaként, az utóbbi a legnagyobb ellenzéki pártként politizálta végig a ciklust. Ez az eredmény azt jelzi, hogy nemcsak kormányzati pozícióból, hanem ellenzékéből is lehet a választópolgárok jelentős részének nem tetsző módon politizálni. Ha a három pártblokk szerint tekintjük a választási eredményeket, akkor az ország szavazópolgárainak a többsége szocialista kormányzására voksolt, a két liberális párt (SZDSZ, Fidesz) együtt is elmaradt a korábbi választási eredményétől, a keresztény-nemzeti erők pedig korábbi önmagukhoz képest erőteljesen visszaszorultak.

1998-ban a Fidesz lett a legnagyobb parlamenti párt, bár a listás szavazatok többségét (32,92%) az MSZP szerezte meg. A választók nem jutalmazták a korábbi szocialista-liberális kormány teljesítményét. Győzött az a párt, amely képes volt a tradicionális jobboldalt megszervezni, részben integrálni, s jobbközép pártként politizálva jutott meghatározó pozícióba a parlamentben. A Fidesz a listán 29,48%-ot kapott, így a két első párt a szavazatok korábban soha nem látott magas arányát (62,40%) érte el, részben alátámasztva ezzel a kétpólusú politikai életről szóló elemzéseket. A választásokon ismét hat párt (Fidesz, MSZP, FKGP, SZDSZ, MDF, MIÉP) valamint egy független jelölt került be a parlamentbe. Az MDF és az SZDSZ választók általi „vesszőfuttatása” lényegében tovább tartott, a két rendszerváltó nagy párt meglehetősen gyenge egyéni eredményt ért el. A három blokk közötti arányok, ha nem is alapvetően, de ismét módosultak, jelentős részben azért, mert a Fidesz már nem a liberális, hanem a keresztény-nemzeti oldalt képviselte és erősítette.

Az 1998-as választásokkor a listás szavazatok területi struktúráját illetően „helyreállt” a sokszínűség: az MSZP lett az első Budapesten, Baranyában, Békésben, Borsod-Abaúj-Zemplénben, Fejérben, Hevesben, Jász-Nagykun-Szolnokban, Komárom-Esztergomban, Nógrádban, Pest megyében, Somogyban, Szabolcs-Szatmár-Beregen és Tolnában, míg a Fidesz Bács-Kiskunban, Csongrádban, Győr-Moson-Sopronban, Hajdú-Biharban, Vasban, Veszprémben, Zalaiban. Néhány megyében csak minimális különbség volt az első és a második listás helyezett között.

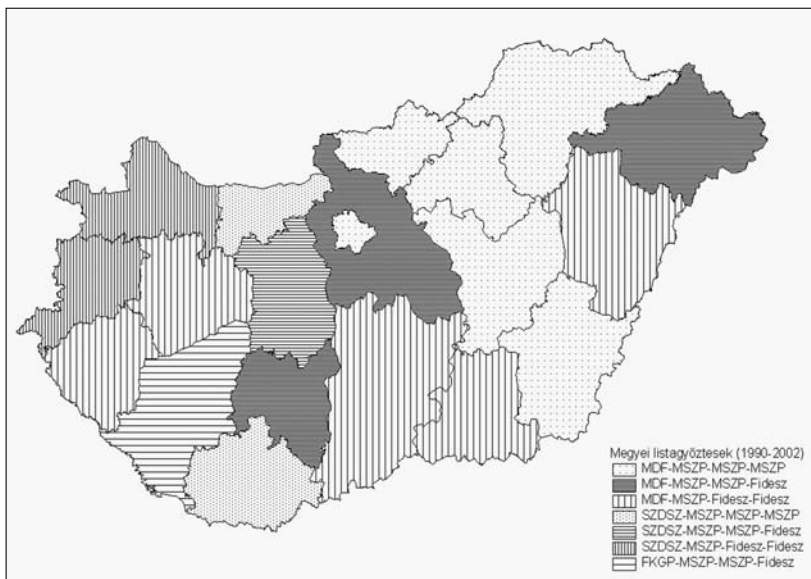
2002-ben – az első fordulóban az egyéni képviselőkre leadott szavazatok és a területi listák alapján – az MSZP, a második fordulóban és a parlamenti mandátumok alapján a Fidesz–MDF lett a legnagyobb párt, s mellettük az SZDSZ 20 mandátumot szerzett. A választások eredményei formálisan azt mutatták, hogy az ország választói ténylegesen két nagy blokk körül csoportosulnak, de a politikai törekvések később elutasították ezt a kétosztatúságot. A megyei listagyőztes pártok között korrekciós jellegűnek tekinthető változások, s nem lényegi átrendeződések mentek végbe. Az MSZP győzött Baranyában, Békésben, Borsod-Abaúj-Zemplénben, Budapesten, valamint Heves, Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád megyében, míg a többi listát a Fidesz–MDF vitte. Ez azt mutatja, hogy egyfajta politikai beágyazódási folyamat játszódik le, de ez nem tekinthető (még) véglegesen kialakultnak és rögzültnek.

A mindenkori kormánypártok nem a választási kampányban bukták el a választásokat, hanem a kormányzati tevékenységükkel „vítették ki” a nem egyértelműen, direkt módon elkötelezett szavazók elutasító reakcióját. Az eddigi választások azt mutatják, hogy a viszonylag stabil „pólusszavazók” helyett a bizonytalan szavazók mozgásának iránya döntötte el az országgyűlési választások végeredményeit.

A négy parlamenti választás összevont átlageredményeit alapul véve azt látjuk, hogy ebben a 386 fős „Rendszerváltás Virtuális Parlamentjében” jelentősebb „elvi frakciókkal” az MSZP (138,5), a Fidesz (88,25), az MDF (61,25), az SZDSZ (51,75), az FKGP (29,5), a KDNP (10,75), a MIÉP (3,5) képviselői „vannak jelen”. Megítélésünk szerint a „Virtuális Parlament” összetétele fejezi ki talán a legáltalánosabban s a leginkább kiegyenlített a választó polgárok „virtuálisan stabil” véleményét és politikai szándékait, mert elfedi s letompítja az eseti eredmények hullámszásait. A „Virtuális Parlament” ilyen jellegű összetétele természetesen minden politikai erő oldaláról vitatható. A belső változás, átalakulás dinamikája miatt nehéz a virtuális frakciók összetételét „kideríteni”, de egy dolog valóságos: a választók sokszínűen tagolt politikai értékrendet képviselnek.

Megyei szintű eredmények

A magyar választási rendszerben a megye, miután listát állíthat, valódi „mandátumformáló és -szerző” az országgyűlési választások során, s az egyéni választókerületek sem lépik át a megyehatárokat. Ha csak a területi listákon szerzett első helyeket, illetve azok változásait nézzük az elmúlt választások során (lásd 2. *térkép*), akkor a legáltalánosabb szinten azt kell megállapítanunk, hogy a szavazatok stabilitása is csak viszonylagos. A megyei szintű választási földrajzi kutatásokat tekintve Veszprém megye emelkedik ki folyamatosságával és részletezettségével. Az Oláh Miklós szerkesztésében megjelent négy kötet a négy országgyűlési választás eredményeit dol-

2. térkép

gozta fel szinte mindenre kiterjedően, és azt mutatja, hogy egy megye választási végeredményeit egyszerre befolyásolják az országos, a területi és a települési folyamatok.³¹

Mivel nincsenek valóságos regionális, megyei pártok, így a megyében leadott szavazatok úgy foghatók fel, mint amelyek a pártok országos, s talán részben a megyei és a települési önkormányzatokban végzett munkáját értékelik. A szavazók „színeváltozásai” mögött abszolút, mindenre kiterjedő meghatározottságot nem lehet keresni. A megyén belül listagyőztes pártok eseti és területi rendje izgalmas kérdéseket vet fel. Az alapvető meghatározottság az, hogy nincs olyan megye, amelyben mind a négy listás választást ugyanaz a párt nyerte volna meg, így minden további stabilitás, folytonosság, beágyazódás stb. csak ezen túlmenően értelmezhető:

- Fidesz-dominanciával jellemezhető Nyugat-Magyarország négy megyéje (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Veszprém), valamint Bács-Kiskun, Csongrád és Hajdú-Bihar;

³¹ *Választás 1990.* Szerk.: OLÁH Miklós–ZONGOR Gábor. Veszprém Megyei Önkormányzat Közigazgatási és Informatikai Szolgáltató Iroda (KISZI); *Hát én immár kit válasszak? Az 1994-es parlamenti választások Veszprém megyében.* Szerk.: Uők. Comitatus, KISZI, Veszprém, 1994; *Az 1998-as parlamenti választások Veszprém megyében.* Szerk.: OLÁH Miklós. Veszprém, 1999; *Kit a szó nevéén szólít. (A 2002-es parlamenti választások Veszprém megyében.)* Szerk.: Uő. KISZI, Veszprém, 2002.

- MSZP-dominanciával írható le a leginkább Budapest, Komárom-Esztergom, Baranya, Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés;
- „lebegtető” dominanciával jellemezhető Pest, Fejér, Somogy, Tolna és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye választóinak akarata.

A legegyszerűbb területi áttekintés után megállapítható, hogy a megyék szomszédsági csoportjai alapján feltételesen lehet beszélni egy „kvázi regionális választói politikai színezetről”, de meggyőződésünk szerint a négy választás eredményei sem elegendők még ahhoz, hogy tudományos jelleggel megfogalmazzuk a stabilan kialakult területi politikai térkép sajátosságait.

Egyéni választókerületi eredmények

Az 1990-ben „kialkudott” magyar választási rendszer sajátossága, hogy a mandátumok relatív többségét közvetlenül az egyéni kerületekben lehet megszerezni. Az egyéni országgyűlési képviselőválasztó kerületekben végbement változások kapcsán megállapítható, hogy csak kevés kerület igazán stabil, produkál biztos többséget, különösen ha nemcsak azt nézzük, ki nyert, hanem azt is, milyen különbséggel. A körzetek többsége inkább a „változóan bizonytalan” kategóriába sorolható a pártok szempontjából.

Az egyéni kerületek jelöltjeinek nagy része „pártdominanciális”. A „fegyelmezett választó” ezen kerületek esetében inkább az adott pártra szavaz, kevésbé mérlegeli a párt színeiben induló jelölt egyéni kvalitásait, jó, vagy rossz tulajdonságait. A második fordulóban pedig a két forduló között kialakult koalíciós alkuk is befolyásolják az eredményt. A nagy kérdés mindig az, hogy a választók mechanikusan követik-e a pártvezetések megállapodásait, adott esetben a visszaléptetéseket – hiszen ha néha a jelöltek egy része sem követte a központi pártalkukat, akkor miért lenne a választó „elvtelenül” alkalmazkodó?

Az első fordulóban „elkelt” körzeteket (a nyertes abszolút többséget szerez) tekinthetjük minden választás alkalmával a „leginkább biztos” kerületnek; de ezek köre egyrészt szűk, másrészt pedig változó. Ha megnézzük az első fordulóban győztes egyéni körzeteket, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy sajátos módon inkább mindig az adott választás országos „korszelleme” jelenik meg, semmint az adott körzet valamilyen abszolút, egyedi, kitüntetett sajátos vonása, meghatározottsága. A második forduló már nemcsak pártokról, hanem sokkal inkább pártblokkokról, illetve „oldalakról” szól. A második forduló eredményei így már sokkal inkább alkalmasak az „oldalak” elfogadottságának „hitelesítésére”, semmint a jelöltek kvalitásainak, sőt akár egyedi pártszínezetének a meghatározására. A pártok blokkok közötti mozgásai miatt az egyéni körzetek esetében a négy választás eredményei alapján nehéz a „tömbűség” (keresztény-nemzeti, liberális, szocialista), illetve az „oldal-többség” (baloldali, jobboldali) kategorizálása is, hiszen az SZDSZ vagy a

Fidesz nem teljesen ugyanazt a politikai tömböt jelenítette meg a különböző választások során (ez kisebb mértékben a többi pártról is elmondható).

Az egyéni kerületek külön sajátossága a független jelöltek kérdése. Ezekben az esetekben az induló személyiségek szerepe, illetve a választók hozzájuk való viszonya alapvető. Ha megnézzük az 1990 utáni választások független jelöltjeit, illetve azok szereplését, akkor azt látjuk, hogy a „függetlenség” nem jelent meg kiemelkedően meghatározó értéként. A magyar politikai élet kialakult sajátosságának tekinthető az egyéni kerületek szintjén (is) a pártmeghatározottság. A négy választáson csak kevés valóban független jelöltnek sikerült mandátumot szereznie. Ez azt is jelenti, hogy formailag van ugyan lehetőség a pártonkívüliek bejutására, de ennek kicsi a valószínűsége. A másik összetevő az, hogy kevés igazán nagy kaliberű, értékes személyiség vállalta eddig, hogy független jelöltként bekapcsolódjon a politikai életbe, s győzelme esetén ténylegesen a pártokon kívül képviseljen kinyilvánított és a választók által legitimált értékeket.

Összegzés

A 20. századi magyar országgyűlési választások választási földrajzi összefüggéseinek rövid áttekintése alapján nehéz olyan összefoglaló következtetésekre jutni, amelyek – korlátozások nélkül – minden egyes választásra vonatkozóan, minden elemükben kiállják a szigorú kritika próbáját. A legfontosabb elemek nem szűk értelemben vett földrajzi meghatározottságúak:

- az ország politikai rendszerváltozásaival, azokat követve mindig változott a választások politikai, jogi környezete, a változások lehetősége és jelentősége;
- a választójog lényegében fokozatosan szélesedett, és 1990-től kezdve – az egyedi és bírósági határozatoktól eltekintve – nincsenek jogi korlátozások a 18 éven felüli állampolgárokra vonatkozóan;
- a választások során tudatosan, de eltérő módon kezelték, jelenítették meg a területi összefüggéseket, és az eredmények területileg releváns értelmezése folyamatosan gondot okozott;
- a gazdasági, társadalmi, politikai átrendeződések egyértelműbben jelentek meg a nagypolitika szintjén, mint a választókén;
- 1990 után a választók egy része nem éli meg pozitív értéként és lehetőségként a választást, távol marad a pártoktól és a szavazástól;
- nem alakultak ki abszolút, mechanikus kapcsolatok a választók különböző jellegű, részben földrajzi tartalmú részmeghatározottságai között;
- a magyar választók megőrizték értéksokszínűségüket, s ezzel a különböző választások esetén eltérő módon élnek;
- sem a választókerületek döntő többségében, sem pedig a megyei listák alapján nem jöttek létre az egyes megyékben „bebetonozott” eredménystruktúrák.